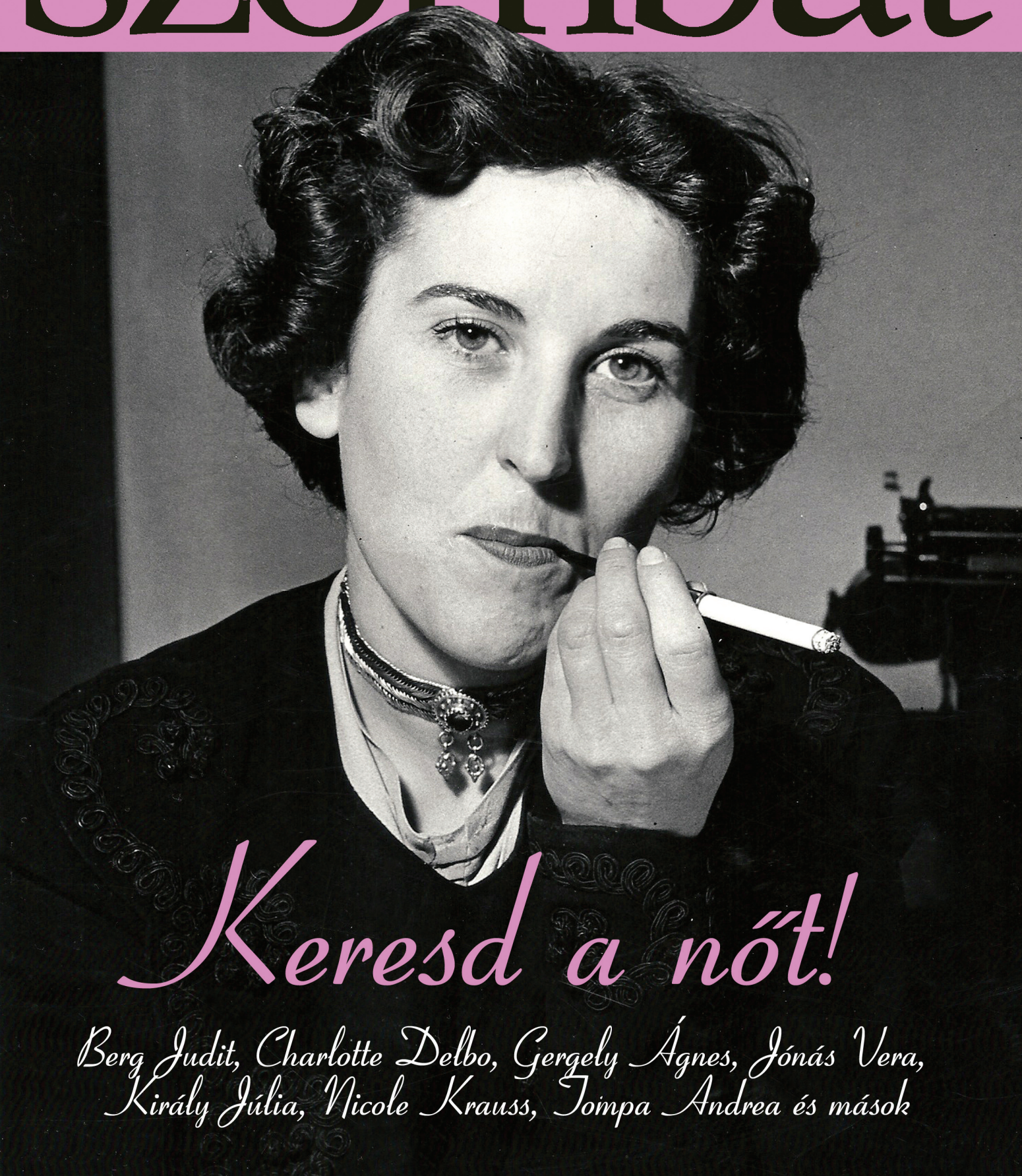
Antiszemitizmus Magyarországon – friss felmérés, elemzés

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2014. február / XXVI. évfolyam 2. szám

szombat

Keresd a nőt!

Berg Judit, Charlotte Delbo, Gergely Ágnes, Jónás Vera, Király Júlia, Nicole Krauss, Tompa Andrea és mások

TARTALOM

4 | ANTISZEMITIZMUS
A magyar antiszemitizmus nem kirívó, de nincs ok a megnyugvásra
– Interjú Kovács Andrással

8 | ANTISZEMITIZMUS
Nemzetközi standardok, objektív felmérés – Bodnár Dániel az antiszemitizmus-felmérésről

10 | STARTUP – GAZDASÁG
Király Júlia:
Parancsra nem lehet kreatívvá válni

12 | HAZAÉRTEM
Süveges Gréta:
Miért éppen Izrael?

14 | RECEPTEK
Az élet szakácskönyve
– Czingel Szilviával beszélget Németh Ványi Klári

15 | SZÉPSÉGÁPOLÁS
Czingel Szilvia:
Zsidó nők a a századelőn
– Higiénia és tisztálkodás, hagyomány és modernitás

18 | ÖNKERESÉS
„Belaktam ezt a tágasabb teret” – Tompa Andreával beszélget Eszéki Erzsébet

21 | LÁGERVILÁG
Marczisovszky Anna:
Színevesztett tengeri rózsa a havon
– Charlotte Delbo *Egyikünk sem jön vissza* című művének részletei elé

22–24 | NŐKÖZÖSSÉG
Charlotte Delbo:
A próbababák – Alice lába

25 | ÚRILÁNY-MUNKÁSNŐ
„Tizenhét évesen felvettek a mozdonygyárba” – Gergely Ágnessel beszélget Várnai Pál

27 | NŐI TITKOK
Női művek tárháza
– Négy szerző négy könyvéről

29 | DARÁZSRAJZÁS
A fantázia szabad utazása
– Berg Judittal beszélget Németh Ványi Klári

31 | ÚJRATEREMTENI
Németh Ványi Klári:
Nevetés, sírás, írás
– Nicole Krauss könyvei

32 | JÁTSZÓTÉR
„Az nekem kínaiul van, hogy igyunk meg munka után egy sört” – Jónás Verával beszélget Herner Máté

34 | ÍRÓNŐK ÉS ÍRÓ NŐK
Szarka Zsuzsanna:
„Nincs egy gyerekkori fotó, nincs egy csorba bögre...”
Lányok, anyák – Elmeséletlen női történetek II.

10–11. PARANCSRA NEM LEHET KREATÍVVÁ VÁLNI

szombat

2014. február
5774. ádár I.

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Muraközi Zsóka szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Csáki Márton,
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári,
Pályi Márk, Seres Attila,
Szarka Zsuzsanna,
Vári György, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány

Nemzeti Erőforrás Minisztérium
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A címlapon: Charlotte Delbo

A kéziratok szerkesztése lezárult: 2014. január 17-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

A MAGYAR ANTISZEMITIZMUS NEM KIRÍVÓ, DE NINCS OK A MEGNYUGVÁSRA

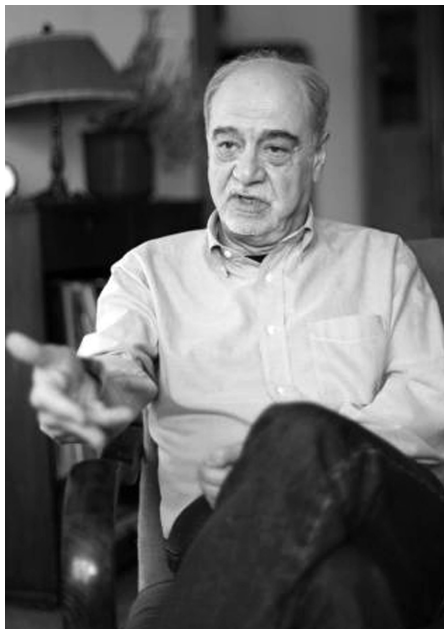
Interjú Kovács Andrással a friss felmérésről

2006 és 2010 között jelentősen nőtt, azóta viszont valamelyest csökkent a zsidóellenes sztereotípiákat elfogadók és zsidóellenes érzületeket táplálók aránya. De ha azt az adatot említjük, hogy a zsidók elleni diszkriminációt a megkérdezettek 15-16 százaléka támogatná, koránt sincs ok a megnyugvásra. A Tett és Védelem Alapítvány megbízásából a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet 2013 novemberében kutatást végzett az antiszemita előítéletek gyakoriságáról, erősségéről és a zsidóellenes előítéleteket tápláló csoportokról a magyar társadalomban. A kutatás kérdőíves módszerrel történt, a minta nagysága 1200 fő volt. A kutatást Kovács András szociológus vezette, akit a felmérés eredményeiről kérdeztünk.

– 2010-re a zsidóellenes érzületeket kinyilvánítók aránya a korábban sosem tapasztalt mértékűre emelkedett. Ez az arány azután lassan csökkenni kezdett, de így sem tért vissza a 2010 előtt mért szintekre. A nyílt antiszemitizmus ilyen megnövekedését korábbi interjúnkban a „Jobbik-hatásnak" tulajdonítottad, ami, gondolom, továbbra is meghatározó.

– A 90-es évek óta alkalmazott módszert követve ezúttal is két dimenzióban mértük a zsidóellenességet. Először is azt vizsgáltuk, hogy a felnőtt lakosságon belül mekkora azok aránya, akik ellenséges érzületeket vagy ellenszenvet tanúsítanak a zsidókkal szemben. Aztán azt mértük fel, hogy mennyien értenek egyet közismert zsidóellenes sztereotípiákkal. Nos, az intenzív zsidóellenes érzületeket táplálók aránya, ami 2010-ig úgy 9 és 15 százalék között ingadozott, majd 2010-ben 22 százalékra emelkedett, mostanra 17 százalékra esett vissza. Azoké pedig, akik egyetértenek a különféle antiszemita sztereotípiákkal, a mostani felmérés eredményei szerint 11 és 21 százalék között mozgott – kivéve a zsidó világ-összesküvés népszerű sztereotípiáját, amit már 2006-ban is a megkérdezettek 27 százaléka elfogadott, ma pedig kb. az egyharmada. Ha a vizsgált sztereotípiák

időbeli változását vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy 2006 és 2011 között – a „világösszesküvés-sztereotípia" kivételével – jelentősen megnőtt az ezekkel való egyetértés, 2011 óta viszont valamelyest csökkent. Az előítéletesség mért csökkenése nem volt meglepetés: korábban is azt láttuk, hogy a választási években felugrottak az előítéletességet jelző adatok, aztán pedig csökkenni kezdtek. Amúgy lengyel kutatók pontosan ilyen hullámzást mértek az elmúlt évtizedekben. Ezek az adatok csak látszólag mondanak ellent annak, hogy sokan a zsidóellenesség erősödését érzékelik a hétköznapokban. Bár szubjektív percepciókat sosem szabad minden további nélkül a valóság pontos leképződéseként elfogadni, nagyon is lehetséges, hogy ebben az esetben nem érzéki csalódásról van szó: csökkenő számú antiszemita is lehet egyre hangosabb, ami azzal jár, hogy a mindennapokban akkor is több antiszemitizmust tapasztalunk, mint korábban, ha az antiszemiták száma történetesen csökken. A hangerő általában akkor növekszik, ha az antiszemitákat arra bátorítja, amit közszereplőktől hallanak, vagy a médiumokban látnak, hogy nyugodtan hangoztassák, amit a zsidókról gondolnak és éreznek, emiatt nem kell kellemetlenül érezni, szégyellni magukat. Ennyiben máig érvényes a korábbi interjúban „Jobbik-hatásnak" nevezett jelenség.

Fotó: Vasárnapi Hírek

– A zsidók elleni diszkriminációt a megkérdezettek 15-16 százaléka támogatná. A teljes minta 35-40 százaléka biztosan elfogad több-kevesebb antiszemita sztereotípiát, és csak kétharmada mentes mindenféle antiszemita előítélettől. Mik a látható trendek?

– Valóban, a diszkriminációs készséget jelző két kijelentéssel *(„A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból"; „Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát")* a megkérdezettek kb. 15 százaléka értett egyet. Ez az arány már 2006-ban is hasonló volt. Ez a 15 százalék lehet a kemény antiszemita mag a magyar társadalomban. Ugyancsak nagyjából változatlan azoknak az aránya, akik biztos nem antiszemiták – ez a minta kétharmada.

– A minta több mint egyharmada nem látna szívesen zsidó szomszédot, noha a zsidók – az erdélyi magyarok, az amerikaiak és a svábok után – a kevésbé elutasított csoportok közé tartoznak.

– A kérdőívben 11 csoport tagjairól kérdeztük meg: elfogadná-e az interjúalany szomszédnak? A válaszok elementáris intenzitású xenofóbiáról tanúskodnak. A megkérdezettek 30 százaléka a legkevésbé elutasított csoport tagjait, az erdélyi magyar bevándorlókat sem látná szívesen a szomszédságban. A minta kb. egyharmada mind a 11 csoportot elutasította. A zsidó szomszéd elutasítása is inkább ennek, az „idegennel" szembeni általános ellenérzésnek, nem önmagában az antiszemita érzületnek a következménye.

– Mint kiderül, a demográfiai, gazdasági és társadalmi mutatók csak keveset magyaráznak az antiszemita előítéletekből. A jobb módú, műveltebb rétegek is táplálhatnak vaskos előítéleteket.

– Az előítéletességről alkotott elméletek sokszor feltételezik, hogy az idősebb, tanulatlan, kis településeken és szerény anyagi körülmények között élő személyek hajlamosabbak zsidóellenes előítéletekre, mint mások. Ezt az összefüggést azonban a magyarországi kutatások nem – vagy csak kis részben – igazolták: talán csak a vallási eredetű antijudaista

Vélemények a holokausztról, a felelősségről és a múlttal való szembenézésről, 2009–2013 (százalék)

	Év	Teljesen egyetért	Egyetért
A zsidó származású értelmiségiek befolyásuk alatt tartják a sajtót és a kultúrát.	2006	12	19
	2011	14	21
	2013	11	18
Létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely meghatározza a politikai és gazdasági folyamatokat.	2006	10	17
	2011	14	20
	2013	15	19
Túl nagy a zsidók befolyása ma Magyarországon.	2013	12	15
A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból.	2006	5	7
	2011	8	12
	2013	6	9

Társadalmi távolság 11 csoporttól
– Nem járulna hozzá, hogy a szomszédságába költözzön egy... (százalék)

Arab	58
Amerikai	31
Cigány	68
Kínai	54
Homoszexuális	61
Erdélyi magyar bevándorló	30
Bőrfejű	72
Néger	51
Román	48
Sváb	33
Zsidó	38

állításokkal *(Jézus keresztre feszítése a zsidók megbocsáthatatlan bűne; A zsidóság szenvedése Isten büntetése volt)* egyetértőkre érvényes. A szekuláris antiszemitizmus azonban nem nagyon köthető demográfiai és társadalmi-gazdasági jellegzetességekkel jól leírható csoportokhoz. A férfiak között sokkal

Antiszemitizmus és a demográfiai, gazdasági és társadalmi státus (százalék) – Az átlagtól eltérő csoportok

	Szélsőséges antiszemita	Mérsékelt antiszemita	Nem antiszemita
A válaszadók között	**20**	**18**	**62**
Férfiak	26	18	56
Nők	15	17	68
18–29 év	23	8	69
30–39 év	25	20	55
60 felett	14	20	66
Vidéki város	18	15	67
Falu	25	19	56
Felső státuszú	17	11	72
Felső közép-státuszú	22	24	54

több az antiszemita, mint a nők körében, talán a harmincas generáció is antiszemitább, mint a többi (de például a 18–29 évesek kevésbé), és falun gyakoribb a zsidóellenesség, mint más településeken. De az iskolázottság nem áll összefüggésben az előítéletességgel, a foglalkozási hierarchiában betöltött hely és a jövedelem csak annyiban, hogy az ebből a szempontból a legfelső 20 százalékhoz tartozók az átlagosnál kevésbé, az egy szinttel alattuk lévő 20 százalék – a felső középréteg – az átlagosnál valamivel inkább előítéletes. Érdekes eredmény, hogy a felekezeten kívüliek, a vallási élettől távolságot tartók és a nem vallásosak között tendenciaszerűen több az antiszemita, mint a vallásosabb csoportokban – ez megerősíti azokat a kutatási eredményeket, amelyek korábban a Jobbik választóiról láttak napvilágot. A zsidóellenességet tehát a társadalmi-gazdasági pozíció valóban csak kismértékben befolyásolja, és sokkal erősebb összefüggésben áll olyan világnézeti és politikai attitűdökkel, mint az általában vett idegenellenesség, a konzervatív rendpártiság és a nacionalizmus.

– Ezúttal az „új antiszemitizmusként" ismeretes Izrael-ellenességet is vizsgáltátok. Mik a főbb mutatók?

– Az összes megkérdezett 20 százaléka értett egyet azzal, hogy az izraeli politika a palesztinokkal szemben a nácik zsidóüldözéseihez hasonlatos. Ezt a kijelentést az „új antiszemitizmus" egyik legtipikusabb megnyilvánulásának szokták tekinteni. Az antiszemiták természetesen magasabb arányban fogadták el ezt az állítást, mint a nem antiszemiták, de ami figyelemre méltó: a nem antiszemiták 19 százaléka is egyetértett vele. Másfelől a teljes minta válaszadói, és különösen a nem antiszemiták általában úgy gondolják, hogy jobb, ha Magyarország Izraelt támogatja a közel-keleti konfliktusban, míg az antiszemiták ezzel persze nem értenek egyet.

– A Jobbik választói között sokkal magasabb az antiszemiták aránya, mint a többi párt esetében: 49 százalék. De a Fidesz–KDNP-szavazók között is 39 százalék ez az adat, az MSZP-szimpatizánsok körében pedig 38 százalék. Csak az LMP választói különböznek élesen, 12 százalékkal. Nem kellene a politikai pártok vezetőinek, az általuk befolyásolt médianyilvánosságnak és természetesen az oktatásnak a jelenleginél lényegesen többet tenni az előítéletekkel szemben?

– A Jobbik választói között valóban kiemelkedően magas az antiszemiták aránya – jóllehet a felük még így sem tartozik az antiszemita csoporthoz. Ez azért érdekes adat, mert azt jelzi – mint arra egyébként már többen rámutattak –, hogy a zsidóellenesség egyáltalán nem a legfontosabb motívuma a Jobbik választóinak. A Fidesz és az MSZP választói között kb. annyi az antiszemita, mint az egész népességben, de ez az arány az Együtt és a DK választó között is 30 százalék körül van – ami azért alacsonyabb, mint az átlag. Mindebből az az érdekes kép rajzolódik ki, hogy Magyarországon sokkal kevésbé korrelál a pártválasztás az zsidóellenes attitűdökkel, mint például Németországban, ahol a középjobb és a szélsőbal választói sokkal nagyobb arányban hajlamosak antiszemita sztereotípiák elfogadására, mint a középbal választók. Nehéz kérdés eldönteni, hogy jobb-e, ha a „zsidókérdésben" való állásfoglalás a politikai állásfoglalás nyilvánvaló kódjává válik, illetve nem akkor van-e nagyobb esélyük a politikusoknak tenni valamit az antiszemitizmus ellen, ha ez nem így alakul.

– A szélsőséges antiszemiták 37 százaléka is elfogadja az olyan állításokat, hogy „az iskolákban többet kellene tanítani a zsidóüldözésekről". Ez hogyan lehetséges?

– A kutatás eredményei újra megerősítették azt, mit már korábban is láttunk: a történelmi emlékezet kérdéseiben való állásfoglalás és a zsidóellenesség között nincs egyértelmű összefüggés. Természetesen az antiszemiták nagyobb arányban hajlanak a holokauszt tagadására, relativizálására és a zsidóüldözések miatti történelmi felelősség tagadására, mint a nem antiszemiták, de azért a számok ennél finomabb struktúrát mutatnak. Egyrészt a szélsőséges antiszemiták között is viszonylag alacsony a holokausztagadók aránya, másrészt viszont a nem antiszemiták 10 százaléka sem utasít vissza ilyen állításokat. A szélsőséges antiszemiták többsége egyetértett azzal, hogy *„a magyar zsidók tömegeinek elpusztítása legalább akkora tragédia volt a magyarság számára, mint Trianon"*, több mint 40 százalékuk azzal, hogy Magyarország is felelős azért, ami a magyar zsidókkal a háború alatt történt és a zsidóüldözések emlékét ma is életben kell tartani. És mint idézted: közel 40 százalé-

kuk még azt is elfogadta, hogy az iskolákban többet kellene tanítani a zsidóüldözésekről. Ez valószínűleg annyit jelent, hogy nem érzik úgy: a holokauszt után többé nem lehet „ártatlan" antiszemitának lenni. Ők készséggel elfogadják, hogy szörnyűséges tragédia, ami a háború alatt a zsidókkal történt, de miért kéne ennek befolyásolni azt, amit ők a mai zsidókról gondolnak? Egyébként Csurka István is így gondolkodott. Ebből persze le kellene vonni egy pár következtetést azoknak, akik a holokausztoktatásban vagy a „történelemmel való szembenézésben" vélik megtalálni a zsidóellenesség legfontosabb ellenszerét. Másfelől az is érdekes, hogy a nem antiszemiták közel fele is úgy gondolja: a zsidóüldözések témáját már le kellene venni a napirendről, és a zsidók még mindig túl sokat beszélnek a holokausztról. Azzal az állítással pedig, miszerint a háború alatt a nem zsidó magyarok is szenvedtek annyit, mint a zsidók, mind az antiszemiták, mind a nem antiszemiták nagy többsége (82–69 százalék) egyetért. Nyilvánvaló tehát, hogy a zsidók diszkriminációjáért és üldözéséért való magyar állami és társadalmi felelősséggel a nem antiszemiták nagy része sem néz szívesen szembe – de ettől még nem válik antiszemitává. Ez érthető reakció: olyan közösségekhez szeretünk tartozni, amelyekre mi és mások is büszkén felnézhetünk, és nem olyanokhoz, amikre történelmi bűnök árnyéka vetül.

– Európa több országában aggodalmat kelt az elmúlt évek antiszemitizmusa. Ebben az összefüggésben hogyan látod a magyar felmérés eredményeit?

– A különböző országokban végzett empirikus kutatások adatainak összehasonlításakor nagyon óvatosnak kell lenni, hiszen a történelmi különbségek és az eltérő kulturális kontextus figyelmen kívül hagyása téves következtetésekre vezet. Mindenesetre a német kutatók szerint az elmúlt években a hagyományos antiszemiták aránya Németországban úgy 15 százalék körül volt; azoké, akik nem szeretnének már annyit hallani a náci antiszemitizmusról – őket „szekunder antiszemitáknak" nevezik – több mint 60 százalékot tett ki, és a megkérdezettek több mint fele értett egyet azzal, hogy Izrael ugyanúgy bánik a palesztinokkal, mint a nácik a zsidókkal. A svéd felmérések szerint (2005) a lakosság 5 százaléka kemény antiszemita, és csak 60 százaléka mentes minden antiszemitizmustól. Angliában a lakosság 29 százaléka ellenezné, hogy zsidó legyen az ország miniszterelnöke (2004). Olaszországban a lakosság 22 százaléka szerint a zsidók nem igazi olaszok, 8 százalékuk szerint jobb lenne, ha elhagynák az országot, és 34 százalékuk hisz egy zsidó „világösszeesküvésben" (2003–2004). Ezeket az országokat általában Nyugat-Európa kevéssé antiszemita országai közé szokták sorolni.

Ha Kelet-Európát nézzük: Romániában a lakosság kb. 20 százaléka szerint jó lenne, ha a zsidók kivándorolnának; 13 százalék szerint destabilizálják az országot, amelyben élnek (2007). A lengyelek fele szerint a zsidók titkos konspirációt folytatnak, uralják a nemzetközi pénzügyeket, és túlságosan nagy a befolyásuk az országban, 36 százalékuk szerint pedig egyszerűen világuralomra törnek. A lengyel interjúalanyok 49 százalékát kifejezetten dühíti, ha a lengyelek által a zsidók ellen elkövetett bűnökről esik szó (2009–2011). Ezek a számok persze évről évre változhatnak. Mindezt tekintetbe véve a Magyarországon mért adatok egyáltalán nem kirívók. De ez nem ok a megnyugvásra.

Az előítélet-kutatások az antiszemitizmusnak nevezett jelenségnek csak egy szeletével foglalkoznak, azzal, hogy mekkora az előítéletes emberek aránya a vizsgált társadalomban, milyen előítéleteket táplálnak ezek, és mi magyarázza az előítéletességet az antiszemitának bizonyuló csoportban. A mi vizsgálatunk is ezekkel a kérdésekkel foglalkozott. Az antiszemitizmus azonban több mint előítéletesség: nyelv, kulturális kód, világnézet, politikai ideológia. A személyes előítélet szükséges, de nem elégséges előfeltétele a zsidóellenesség nyelvvé, kultúrává és ideológiává válásának. Amíg egy társadalomban a személyes előítéletek diffúz ködöt képeznek csupán, és a zsidóellenesség nem válik olyan nyelvvé, amelyen a társadalmi és politikai problémákat tárgyalják, és amelyet politikai mozgósításra is használnak, addig a zsidóellenesség a szomorú, de nem túl aggasztó jelenségek közé tartozik – akkor is, ha viszonylag sokan hisznek a zsidókról alkotott történelmi sztereotípiákban. Ha azonban az antiszemitizmus kultúrává és politikává válik, akkor is nagy a baj, ha a társadalom többsége nem antiszemita.

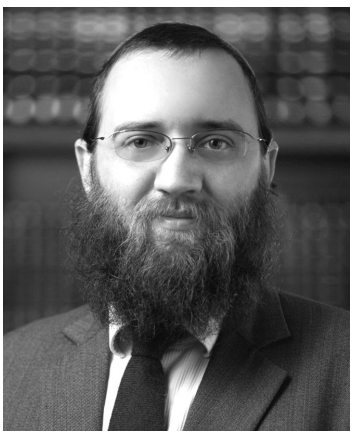
Szántó T. Gábor

Vélemények a holokausztról, a felelősségről és a múlttal való szembenézésről, 2009–2013 (százalék)

	Inkább egyetért				Inkább nem ért egyet				Nem tudja, nem válaszol			
	2006	2009	2011	2013	2006	2009	2011	2013	2006	2009	2011	2013
A koncentrációs táborokban nem is voltak gázkamrák.	7	6	7	8	85	81	85	83	8	13	6	9
A zsidók jogosan kérnek kárpótlást ma a magyar államtól a háború alatti üldöztetések miatt.	33	–	28	29	51	–	61	58	16	–	11	13
Magyarország is felelős azért, ami a zsidókkal a háború alatt történt.	60	50	50	54	30	34	40	35	10	16	10	13

NEMZETKÖZI STANDARDOK, OBJEKTÍV FELMÉRÉS

– hangsúlyozta Bodnár Dániel, a megrendelő Tett és Védelem Alapítvány (TEV) vezetője. Az indulatoktól átfűtött, erősen polarizált közegben folyamatosan szükség van a nemzetközi standardokon alapuló, objektíven elemezhető adatsorokra, amelyek a problémamegoldásra koncentráló eszmecsere kiindulópontjai és a jövőbeni adatokkal való összevetés alapjai lehetnek. Az antiszemitizmusról ugyanis rengeteg szó esik, nagy a félelem, de a fogalom pontos jelentése, tartalma és kiterjedése beszélőtől és beszédhelyzettől függően elasztikusan változik. A közelmúltban készült, online alapú felmérést, mely az európai országokban élő zsidók antiszemitizmussal kapcsolatos tapasztalatait és érzéseit próbálta megragadni, Bodnár Dániel nem tekinti önmagában elégséges kiindulópontnak. Helyesnek tartaná, ha ezt a mostani, 1200 fős mintán alapuló adatfelvételt, ami jól mérhető adatokat produkál, évente kétszer megismételnék.

Bodnár Dániel szerint a kutatást évente kétszer meg kell ismételni

Zajlik emellett a zsidóság gondolkodásáról, hangulatáról, attitűdjeiről szóló átfogó kutatás is: az adatfelvétel februárban kezdődik és az eredményeket májusban tervezik közölni. Ezt is Kovács András koordinálja, aki végzett már egy hasonló felmérést. Az adatfelvételt mindkét esetben Hann Endre és a Median szakmai csoportja végzi.

A TEV munkájának harmadik része az a monitoring rendszer, amellyel az antiszemita incidenseket, a médiában előforduló zsidóellenes megnyilvánulásokat igyekeznek számba venni. Kétségkívül ide tartoznak – erősítette meg a *Szombat* kérdésére – a Kossuth rádióban és az M1 televízióban karácsony táján elhangzott, durva zsidóellenes megnyilvánulások is. A mostani kutatás tapasztalatait a TEV vezetője úgy foglalta össze, hogy miközben az antiszemitizmus – amúgy is aggasztóan magas – mértéke lényegében nem változott a korábbi felmérések (2006, 2011) adataihoz képest, a zsidó közösség közérzete romlott, a fenyegetettség szubjektív érzete nőtt. Ennek oka

a közbeszéd minőségének romlása

Ma a széles nyilvánosságban olyan hangnem, nyelvhasználat is megengedhető, ami akár öt éve is elképzelhetetlen volt. Bodnár szerint ez magyarázhatja a szélsőséges antiszemitizmus egyes mérőszámainak szerény csökkenését és a mérsékelten antiszemiták számának jelentős növekedését: míg két éve a feszülő antiszemita indulatok nem találtak maguknak levezetést, ez a „feladat" a durvuló antiszemita beszéd megjelenésével „megoldottá" vált. A gyűlölet izzása alábbhagyott valamelyest, hiszen az általános közbeszéd elvégzi a gyűlöletmunkát az egyén helyett.

A durvuló közbeszéd súlyosan negatív fejlemény: az a hangnem, ami korábban csak a szélsőséges portálokat jellemezte, mostanra a Jobbik politikusainak és híveinek körében is megjelent, és Bodnár szerint onnan is kitörve a közbeszéd főáramát is megfertőzte. Erről – mondotta – a kutatási beszámoló 10. táblázata tanúskodik: a mainstream politikai pártok hívei között is jelen vannak az antiszemiták (noha jobbról balra haladva csökkenő arányban), nemcsak a Jobbik hívei között.

Mihez lehet kezdeni

ezekkel az eléggé lesújtó adatokkal? Bodnár Dániel szerint a közbeszéd az archimedesi pont, amelyet megragadva esélyünk van a változtatásra. A mindenkori kormány és a véleményformálók feladata az, hogy a helyes és helytelen beszéd határait meghúzzák. Arra a felvetésre,

A zsidók érzelmi elutasítása, 2003–2013 (százalék)

	2003	2006	2009	2010	2011	2013
A zsidók ellenszenvesek	9	14	10	28	24	21

	Szélsőséges antiszemita	Mérsékelt antiszemita	Nem antiszemita
A válaszadók között	**20**	**18**	**62**
Pártválasztás			
Fidesz–KDNP	20	19	61
MSZP	13	25	62
Jobbik	30	19	51
Együtt 14–PM	16	13	71
Demokratikus Koalíció	8	24	68
LMP	6	6	88
Nem tudja	14	9	77
Nem mondja meg	18	16	66
Nem megy választani	15	11	74

Pártválasztás és antiszemitizmus
– Az antiszemiták aránya az egyes pártok választói között (százalék)

hogy Magyarországon e téren a jobboldalnak van tennivalója, Bodnár Dániel igenlően válaszolt, de hozzátette: az sem szerencsés, ha a baloldal az antiszemitizmust ultima ratio gyanánt használja, mint valami politikai ütőkártyát, amivel a mérsékelt jobboldalt is állandó védekező gesztusokra kényszeríti. Ezzel kapcsolatban pozitív tendenciaként kell értékelni, hogy a baloldal politikusai és véleményformálói sokkal kevésbé keverik az általános demokrácia-deficit kritika kontextusába az antiszemitizmus kérdését, mint ahogy azt korábbi években tették. A kormány e témában tett lépései, mint a parlamentben tartott (Tom Lantos intézet által szervezett) konferencia a zsidóságról vagy a holokauszt-emlékév ügyében hozott számos határozat, a jó szándékú, ám politikai

nyomás alatt hozott ad hoc döntés

jegyeit viselik magukon. Esetenként az átgondolatlanság és a teljes kontextus átlátásának hiánya is tetten érhető: ennek a legközelebbi múltból származó példái a német megszállási emlékmű vagy a Sorsok Háza. Mindkét eset kezelése kapcsán olyan ízlésproblémával kell szembesülnünk, mely egyfajta évszázados provincializmust tükröz.

Bodnár szerint, míg a politikai jobboldal felelőssége az, hogy saját köreiben az antiszemitizmust kiiktassa a közbeszédből, a baloldal felelőssége, hogy az antiszemitizmus témáját és a holokauszt emlékezetét ne politikai érdektől motiváltan, „önös célból, sanda szándékkal" használja, hanem a valódi megtisztulás érdekében. Mert a helyzet az – mint a kutatás adatai bizonyítják –, hogy a holokausztra való „mennyiségi" emlékezés nem szül együttérzést, hanem inkább ellenérzést vált ki a társadalom jelentős részéből.

Ebből semmiképp sem az a levonandó következtetés, hogy kevesebbet kellene beszélni a civilizáció történetének legnagyobb tragédiájáról. Hanem éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy nagy szükség van a minőségi párbeszédre, a minőségi emlékezésre.

Tágabb értelemben a közbeszéd minőségének javulására akkor van esély – vélekedett a TEV vezetője –, ha a magyar társadalmat jellemző Trianon kontra Auschwitz szembenállást sikerül leküzdeni. A két esemény történelmi súlyát nem lehet összevetni, de a bal- és jobboldal ezekkel kapcsolatos történelmi vakságát igen. Míg a jobboldal Auschwitzcal – és az azt megelőző két és fél évtized szellemi és morális örökségével – nem képes szembenézni, addig a baloldalról elmondható, hogy 1989-ig a trianoni traumát negligálta, és a holokaussztal kapcsolatos felelősséget is „a német megszállókra és fasiszta cinkosaikra" hárította, felmentvén a felelősség alól a magyar társadalmat – nagyon hasonlóan ahhoz, amit most éppen a jobboldal kulturális holdudvarának egy része kísérel tenni.

Gadó János

Vélemények a holokausztról, a felelősségről és a múlttal való szembenézésről, 2009–2013 (százalék)

	Inkább egyetért				Inkább nem ért egyet				Nem tudja, nem válaszol			
	2006	2009	2011	2013	2006	2009	2011	2013	2006	2009	2011	2013
A háború alatt a nem zsidó magyarok is szenvedtek annyit, mint a zsidók.	56	66	65	65	35	21	28	25	9	13	7	10
A zsidók még az üldöztetésükből is előnyöket próbálnak kovácsolni.	34	29	45	39	53	55	45	48	13	16	10	13
Ennyi évtizeddel a zsidóüldözések után már le kellene venni ezt a témát a napirendről.	48	40	58	53	43	55	35	38	9	16	7	9

A kutatás adatai szerzői jogvédelem alatt állnak, csak a forrás feltüntetésével idézhetők.
A felmérés bővebb összefoglalója A magyarországi antiszemitizmus számokban *címmel a www.szombat.org honlapon olvasható.*

Király Júlia

PARANCSRA NEM LEHET KREATÍVVÁ VÁLNI

Izraelről már a kétezres évek közepén is úgy tartották, hogy amióta megfékezte a nyolcvanas évekbeli hiperinflációt, egészen kivételes fejlődési pályát futott be. Az egy főre jutó GDP-t tekintve már a válság előtt megközelítette a legfejlettebb OECD országokat. Ahogy az egyébként igencsak visszafogott *Economist* fogalmazott (2010. december 29.): *„Az elmúlt két évtizedben Izrael elhagyta a félszocialista tespedést és high-tech szuperhatalommá vált."* És ezt a fejlődést a válság sem törte meg: a krízisből nagyon gyorsan kijött, és az OECD legfrissebb, 2014-es előrejelzése szerint növekedési üteme magasabb, mint az OECD átlag, a munkanélküliség alacsonyabb, a költségvetési hiány dinamikusan csökken és az inflációt továbbra is kézben tartják. 2012-re Izrael az Egyesült Nemzetek *Human Development* listáján 187 ország közül a 12. helyre ugrott.

A jegybank kicsiben tükre az „izraeli csodának"

Az izraeli csoda gazdasági mutatókkal mérhető magyarázata az oktatás-kutatás-vállalkozás-fejlesztés számaiban rejlik: messze átlagot meghaladó az egy főre jutó állami oktatási kiadás, GDP arányosan a legmagasabb az egy főre jutó kockázati befektetési volumen, legmagasabb a beruházásarányos működőtőke-beáramlás, legtöbb a NASDAQ-on jegyzett Amerikán kívüli vállalat, a világon kiemelkedően a legmagasabbak a polgári célú, GDP-arányos kutatási-fejlesztési kiadások, és persze a toronymagasan legtöbb – a lakosság arányához – a start up cég. Látjuk a sikert fenyegető tényezőket is: a nagy bevándorlási hullámnak vége, az izraeli aktivitási ráta még a magyarénál is alacsonyabb (az ultraortodoxok körében mindössze 39 százalék, az arab nők között 25 százalék dolgozik), az ezernyi kis start upból végül is kevés igazi izraeli nagyvállalat nő fel – de az „izraeli csoda" egyelőre folytatódik.

Jelen sorok írója[1] annyiban feltétlenül elfogult, hogy csak csodálattal tudta követni az izraeli jegybankelnökök elmúlt két évtizedes teljesítményét. 1985–1991 között Michael Bruno megfékezte a 400 százalék feletti inflációt, és stabilizálta a gazdaságot.[2] 1991–2001 között Jacob Frenkel bevezette az inflációs célkitűzés rendszerét, és el is érte célját: az infláció 3 százalék alá esett. Egyben a legmodernebb jegybankok egyikévé változtatta a Bank of Israelt. Az elmúlt nyolc évben Stanley Fischer, az MIT egykor Nobel-díj-várományos professzora, akinek a tankönyvein nevelkedtünk, sikeresen kezelte a legtöbb fejlődő országot is megrázó válságot, miközben nem engedte recesszióba zuhanni a gazdaságot. Végül, de nem utolsósorban: jelenleg az izraeli jegybanknak Karnit Flug személyében női elnöke van. Az intézmény kicsiben tükre az „izraeli csodának".

A *Startra kész nemzet* a fenti száraz számok mögötti világot kutatja: milyen elemekből áll össze a csoda.

A szerzők 2010-ben megjelent könyvükben valójában megelőlegezték Acemoglu-Robinson elsöprő hatású 2012-es könyvének[3] tanulságát: ha egy országban a politika nem „kisajátító", nem a társadalom által előállított értékeket kizsákmányoló, a kreatív energiákat visszafogó intézményrendszert hoz létre, hanem „befogadó", azaz a társadalom sokféle tagját integráló intézményeket hagy működni, akkor az a nép „sikerre van ítélve". Valószínűleg még ma sem Izrael a politikai demokráciák etalonja. Valószínűleg – főleg amerikai mércével – erősen korlátozott és államilag irányított a versenypiaca. De mindez nem egy szűk politikai elit hatalmát és jólétét szolgálja, hanem a gondolatok, ötletek minél szélesebb körű áramlását, megtermékenyülését. Ezért *Start up Nation* a könyv angol címe: nem startra kész a nemzet (a magyar fordítás szellemes, de félrevezető), hanem teljes politikai-katonai-gazdasági intézményrendszerével a „kezdőket", a vállalkozásba belevágókat, az ötleteiket megvalósítani igyekvőket szolgálja. A politikai struktúra, az intézményrendszer, a gondolkodás és értékrendszer mind ezt segíti elő.

A könyv az elektromosautó-hálózatot később megvalósító Better Place vállalat születésével indít. A történet szépségéből mit sem von le, hogy a Better Place a sikeres indulást követően végül is nem érte el azt a piaci részesedést, amit Shai Agassi, a Better Place megalapítója megálmodott. A válság alatt, a hitel- és tőkepiacok összeomlása közepette az irtózatos beruházási igényt végül is nem bírta a cég megfinanszíroztatni, és így 2013 májusában csődöt jelentett. Aki figyelmesen olvassa Senor és Singer könyvét, megérti, hogy a kudarc nem sikertelenség, hanem egy új vállalkozás kiindulópontja, amikor az előző kísérlet tanulságaiból okulva egy jobb vállalkozás indul útjára. Az izraeli politikai-gazdasági közeg a kudarcviselésre is megtanít.

A könyv számos apró esettanulmányt mesél el – Fraud Sciences, Intel Duo, Netafim, Vringo, Ornet Data Communication stb. Ezekben a történetekben közös, hogy fiatal izraeli vállalkozók hozták létre őket egy ötleten alapuló start up vállalkozásként, és ma már szinte mindegyiknek van Szilícium-völgybeli „lába", és szinte mindegyik túl van egy sikeres felvásárláson. Ami a könyvből érződik: ezek nem elszigetelt esetek, amilyet minden ország fel tud mutatni (gondoljunk a magyar IWIW-re, Prezire vagy Logmeinre), hanem tengernyi hasonló történetből néhány morzsa. Nem állítják, hogy ezek a sikertörténetek az út végét jelentik, pontosan arra hívják fel a figyelmet, hogy ilyen közegben merészebben vállalkozik az ember, könnyebben viseli a kudarcot, és nagyobb tudással vág bele a következő „kalandba".

Ha a kialakult, motiváló és segítő intézményrendszer mögötti mozgatórugókat keressük, akkor részben a szokott állításokat találjuk. Izrael, kicsi, elszigetelt, ellenségekkel körülvett ország, amely állandó fenyegetettségben él. Ám ha ennyi elég lenne, akkor nem lett volna az 1990 előtti „elvesztegetett évtized". A hadsereg a polgári világ, az oktatás, az innováció, a szervezés valóságos motorja – Izrael népe katonanép. A könyvben a „hadsereg" szó említése a leggyakoribb, szinte minden fejezetben középponti szerepet kap a hadsereg dicsérete, a magamfajta pacifista olvasó elsőre dühösen le is teszi a könyvet, mert nem fogadja el, hogy csak hadsereg-állam lehet sikeres. Aztán jön egy fejezet, amelyik éppen azt mutatja meg, hogy ha ebben állna a csoda titka, akkor Dél-Korea, Szingapúr ugyanilyen sikeresek lennének – ám közel sem azok, bár gazdaságuk nő, de a friss erő hiányzik.

A könyvből világossá válik, miért fontos a lefordíthatatlan *hücpe* szó, az a pimasz magabiztosság, ami tudni, továbblépni akar, és nem a tekintély, hanem a tudás előtt hajol meg.

A könyvet olvasva eszembe jutott volt munkahelyem egyik új vezetőjének beosztottjához intézett mondata: *„Jegyezd meg, hogy a főnök beosztottjától tiszteletet és alázatot vár el"* – és egyetlen perc alatt megértettem, miért nincs esélyünk arra, amiről Cséfalvay államtitkár úr álmodozott egy interjújában: *„Szeretnénk, ha Budapest 2020-ra Közép-Kelet-Európa start up fővárosa lenne."* Parancsra nem lehet innovatívvá és kreatívvá válni. Ilyen oktatási rendszerrel, amelyik nem gondolkodásra, csak alázatra nevel, ilyen politikai-gazdasági környezettel, ami egyre inkább csak „kisajátít" de nem ad, ilyen értékrenddel, amelyik szíve szerint elsőként a „liberális" *hücpét* irtaná ki az emberekből – soha nem leszünk start up nemzet. Olyan nemzet, ahol a hazaszeretetet nem törvények írják elő, hanem a kreatív, szemtelen, rombolóan építő, a „befogadó" közeget sajátjának érző emberek belülről érzik.

A kudarc nem sikertelenség, hanem egy új vállalkozás kiindulópontja.

*

Dan Senor – Saul Singer: Startra kész nemzet. Patmos Records, 2012. Fordította Szikora Márton és Morvay Péter.

JEGYZETEK

1 Király Júlia 2007–2013 között a Magyar Nemzeti Bank alelnöke volt. *(A szerk.)*

2 Bruno 1990-ben még ellátogatott Magyarországra, ahol jelen sorok szerzője mint a Fidesz gazdaságpolitikai szakértője (oh tempora!) beszélgetett vele.

3 Daron Acemoglu – James A. Robinson: *Miért buknak el nemzetek?* HVG-könyvek, 2013.

Süveges Gréta

MIÉRT ÉPPEN IZRAEL?

A reggeli ébresztő a rózsaszín Samsung telefonról, apró léptek zaja – néha az ágyam felé vezetnek. Az instabil asztal, a fehér fal, a nyers színű padló, a reggeli és a délutáni napsütés. A fekete fenyőmagok az utcán, a rozmaringbokrok a suafati főút mellett. Szén-monoxid és fűszermérgezés üdvös egyvelege. Türkiz-zöld izraeli és zöld-fehér palesztin buszok az utakon. Az egyik megálló mellett egy drága autókkal kereskedő nepper telepe. A Peszel levan[1] ormótlan és mindig palesztin kamaszokkal pettyezett gyepe. A tömött, lassú villamos, ami sosem jár rendesen és rendszeresen. Koszos babakocsik, bennük még koszosabb, dülledt szemű, nyálas gyerekek. Az anyjuk imát mormol, még a villamoson is. Persze csak akkor, ha nem üvölt a gyerek. Bár, ha üvöltene, sem tudna mit csinálni, max egy áldást elmondani. *Áldott vagy Te, Örökkévaló, a mi Istenünk, a Világ királya*... Kételkedem az egyetlenségedben. Az áldottságodon is sokat gondolkodom. De hogy valamit, valami megmagyarázhatatlant hintettél a világ ezen részére, ezt még én is elismerem.

Gránátalmalé a Mahane Jehudán... olajfa, citromfa, birkapásztor Suafatban.

A repkedő műanyag zacskók, építkezési törmelékek, szmog és túlzsúfoltság ellenére is van valami, ami áttűnik ezen a káoszon. Valami, ami miatt nem mondhatom azt, hogy jó volt a gránátalmalé a Mahane Jehudán,[2] finom volt a knafe[3] az arab kávé mellé, és még a tel-avivi strand is állati, na de azért elég volt ebből. Mert ott van a Suk ha-Karmel[4] – emlékszem, egy magányos januári sétámon a bezárt piacon egy fiatal férfit láttam bujkálni a zöldre festett bádogpultok között. Nyomában pedig egy zsémbes, a mediterrán, nyakas asszony sztereotípiájára erősen rájátszó nő kiabálva szitkozódott, amint eltűnt előle a menekülő pasi. Filmbe illő jelenet volt. De itt van még a bokrokban növő hibiszkusz az utcákon, az olajfa, meg a citromfa, a birkapásztor Suafatban,[5] a világvégi magány a ciszjordániai határon, ahogy a telepes városrészből az arab kerületen és a palesztin menekülttáboron túl tekintve is a kősivatagot és az esti szürkületet látom. Az izgalom, amikor tisztább napokon ellátni a Givat Carfatitról[6] a Holt-tengerig. Amikor a Macadán[7] a sárga homok és a fehérben és halványkékben játszó tenger elmosódott tájképét nézve érzem, hogy nem tudom elégszer lefényképezni, nem tudok elégszer megállni és nem elég időre, hogy ezt igazán felfogjam. Amikor megilletődöm és kicsit talán meg is sértődöm, ahogy egy öt-hat éves szempár fekete bársony kipával takarja magát, hogy ne lásson, mert nem vagyok elég cniesz.[8] Az elviselhetetlen tömeg a villamoson, ami összenyom, hozzám tapad és még a babakocsi kerekeit is a lábamra tolja. A Mea Searim[9] ragacsos levegője, ahol a szentség hétköznapi és mégis mindig valami megfoghatatlan ünnepélyesség övezi. A rózsaszín cipzáras, virágos imakönyv, aminek a borítója tuti Kínában készült. Vagy a közelharc a pékségben és az örömittas, diadalmas zacskócsörgés az oldalamon, hogy igen, sikerült, megvan a rogelah péntek es-

tére. És nem elég, hogy csokisat, de még fahéjasat is tudtam vadászni, mert F. azt jobban szereti.

Fáradtan, végtelenül kimerülten a napi hadakozásban az emberekkel, az ideológiákkal, de mégis a legnagyobb megelégedettséggel szállok fel a Jafón[10] a villamosra. Irija, Saar Skhem, Sivte Jiszrael, Simon hacadik, Givat ha-tahmoset[11] és már itthon is vagyok. Éljen. Már csak egy zebra, még egy zebra. Itt vagyok a Peszel levan lábánál, az autókereskedésnél, ahol sosincs járda, mert mindig odaállnak a nagy Mercikkel. Igen, elérem a mészkő lépcsőt, ami az iskola oldala melletti ösvényre vezet. A rozmaringbokrok már egészen feketék mellettem. És a szmog is nehéz, alig belélegezhető a levegő. Amilyen felszabadító reggel ez az út a gyerekektől hangos iskolaudvar és a rozmaringsövény között, estére olyan nyomasztó lesz. De sebaj, már látni vélem a zöld konténer körvonalait. Reggel, ha nem felejtem el magammal levinni, szeretem bedobni a szemeteszsákokat, mert nagyon szórakoztatónak találom, ahogy tíz macska ugrik ki egyszerre a kukából. Vagyis nem is kifejezetten vicces, hanem amolyan igazi jeruzsálemi dolog. A szemét, meg a macskák. Tudom, ez nem hangzik piszín, meg nem is green dolog a részemről, de hát mégiscsak így van. Már látom az ötödik emeleti konyhaablak világosát. Pár másodperc, és az Ecelen vagyok. Rálépek a négyzetes lapokból rakott járdára. Ez már igazán hazavisz. Benézek a járda melletti kertbe. Ezen a házsoron csak a mi tömbünk kertje ilyen elhanyagolt. Csak a gaz terem benne. De néha egy öreg pasi kiül egy székre olvasgatni a fenyő alá. Mindig vele van a kelet-ázsiai gondozója is. My Philippino – ahogy mondani szokta. Ilyet Tel-Avivban többet látni. Lelassult nyugdíjasok és többnyire délkelet-ázsiai nőkből álló, a megélhetésért türelmes kíséretük. Beütöm a kódot a kapuban, nagyot lökök az ajtón, és már nyomom is a liftet hívó gombot. Beragadt. Mindig beragad, és már megint a negyedik emeleten. Sebaj, elindulok. Már csak négy, három emelet… A harmadikon a lépcsőforduló falán még mindig az a lehetetlen kelbimbós kép fogad. Nem hiszem el, hogy valakinek egy szupermarket dekorációján túl tud esztétikai élményt nyújtani a plakát.

Megvan a rogelah péntek estére.

Aztán egy virágos ajtó, még egy emelet, és már látom is a rollereket. Eldőltek. Azon szoktam csodálkozni, ha nem dőlnek el. Felállítom, de már nagyon vágja a rongyzacskó pántja a vállamat, sok mindent vettem a piacon, és különben is, már nagyon fáradt vagyok. De akkor végre lenyomom a fekete kilincset, és megcsap az én izraeli otthonom illata. Hazaértem.

JEGYZETEK

1 Peszel levan: héberül „fehér szobor”. Köztéri alkotás Észak-Kelet-Jeruzsálemben.
2 Mahane Jehuda: Jeruzsálem központi piaca.
3 Knafe: Sajtalapú, cukros-szirupos, tetején mogyoróval/pisztáciával megszórt arab édesség.
4 Suk ha-Karmel: Tel-Aviv központjában lévő piac.
5 Suafat: Jeruzsálem északkeleti részén lévő, palesztin arabok által lakott városrész.
6 Givat Carfatit (angolul French Hill): lakónegyed Kelet-Jeruzsálemben.
7 Macada (Maszada): Heródes király által i. e. 37 és 31 között építtetett palota a júdeai sivatag Holt-tengerre néző magaslatán. Egy legenda szerint, amikor már nyilvánvaló volt a palotát ostromló rómaiak elleni vereség, az ott élő zsidó családok, katonák az öngyilkosságot választották. Így Maszada védői a végsőkig kitartó hősiesség jelképeivé lettek.
8 Cniesz: Viselkedési és öltözködési elv a zsidó hagyományban, manapság főleg a női öltözködés kapcsán emlegetett. Lényege a szerény, nem kihívó öltözet.
9 Mea Searim: héberül „száz kapu”. Jeruzsálem ultraortodox zsidók, leginkább haszidok által lakott, meglehetősen elzárkózó negyede.
10 Jafo: Jeruzsálem egyik legforgalmasabb, pékségekkel, kávézókkal, üzletekkel teli utcája, ahonnan a piac (Mahane Jehuda) is nyílik.
11 A jeruzsálemi villamos öt megállója a Herzl-hegytől a Heil ha-Avir irányában.

AZ ÉLET SZAKÁCSKÖNYVE

Öt éhező zsidó nő 1944-ben a lichtenwörthi lágerben képzeletben ismét a családi tűzhelynél állt és főzött. Az egyikük gondosan feljegyezte a többiektől hallott recepteket. Ezekre a különleges dokumentumokra bukkant rá a néprajzkutató Czingel Szilvia az egyik túlélő, Endreiné Weisz Hedvig polcának rejtekén. A nem mindennapi történetet a *Szakácskönyv a túlélésért* című könyvben olvashatjuk.

Kárpitosfeleség, kalap- és paplankészítő, manöken...

Czingel Szilvia 2001–2008 között a Centropa Magyarország munkatársaként egy jelentős kutatásban vett részt, ahol holokauszt-túlélőket kérdeztek az életükről.

„A mi célunk nem a holokauszt borzalmainak ábrázolása volt, hanem a két világháború közötti mindennapok dokumentálása. Az oral hisory módszerével gyűjtött anyagok olyan intim világba kalauzoltak, amiről a történelemkönyvek és kutatások nem szólnak. A Centropa Zsidó Családtörténeti Kutatóközpont munkájának keretében interjúzni kezdtünk, nem gondoltuk, hogy ilyen kincs kerül a kezünkbe. Ez a receptesköny sokkal több egy szimpla receptgyűjteménynél, egyedülálló a maga nemében. Benne van a magyar és kelet-európai gasztrokultúra, a vészkorszak tragikuma, de a két világháború közötti zsidó és nem zsidó életmód is, a mindennapok budapesti és vidéki világa. Öt különböző korosztályból és élethelyzetből kiragadott nő: kárpitosfeleség, női kalap- és paplankészítő, családanya, Rothschild Klára szalonjának egyik legszebb manökenje – zsidó nők, akik 1944 novemberében gyalogmenetben indulnak az óbudai téglagyárból Ausztria felé, hogy ott az éhségtől szenvedve megírják az »emlékezet« szakácskönyvét. Ez a receptkönyv volt számukra a kiút, a szellem, a gondolkodás, az emlékezés képességének életben tartása – de volt, akinek ez mentette meg az életét. Közülük az egyetlen túlélő, Endrei Istvánné (szül. Weisz Hedvig) emlékszik vissza a két világháború közötti középpolgári család mindennapjaira – tulajdonképpen róla szól a könyv.

Elég sokat tudunk a náci halálgépezet működéséről, azonban a mai napig is kevés ismeretünk van a mindennapi túlélési stratégiákról a haláltáborokban. *Historia est magistra vitae* – a történelem az élet tanítómestere. Különösen igaz ez a mondás erre a kötetre, de nem a köznapi értelemben: az itt közölt recepteket szerzőik a halál torkában, a koncentrációs tábor borzalmai között jegyezték le egymásnak. A receptkönyvírás számukra az ellenállás egyik formája volt, lehetőség a túlélésre. Miközben írták, flekktífusztól, bolháktól és tetvektől szenvedve, az éhségtől csontsoványra fogyva, a családjaikra gondoltak, képzeletben együtt voltak velük. A receptmesélés magával hozta a családi történetek is, a találkozás reménye éltette őket. De felhívja a figyelmet arra is, hogyan lehet irracionális élethelyzetekben túlélési stratégiákat kidolgozni.

Mindenkinek ajánlom, akit érdekelnek ezek a témák és a tények, mert a könyvet nem borzongatásnak szántam: nem a halálról, hanem az életről szól; arról, hogyan élt egy neológ középpolgári család. Életút ez, amiben benne van a divat, a népszokások, a zsidó vallás egyes elemei, a gasztronómia, iskolatörténet, a háború borzalmai, a szocialista időszak és a jelen egy-egy momentuma, zsidók és nem zsidók egymás mellett élése. A személyes életút »intimebb« történeteket hoz felszínre, mintha csak a történelmi események és évszámok mentén akarnánk bemutatni a korszakot. A történetet családi fotók teszik kerekké" – mondja Czingel Szilvia.

Németh Ványi Klári

ZSIDÓ NŐK A SZÁZADELŐN

Higiénia és tisztálkodás, hagyomány és modernitás

A 19. század végétől indult el Magyarországon, különösképp Budapesten, a polgári értékrendbe beépülő mentalitásváltás. Az értékrendváltás meghatározó része a higiéniához való viszonyulás volt, amely az 1920-as évektől vált dominánssá.

A szépségápolás és az egészségkultusz, az új tisztaságfelfogás elterjesztésében különösen fontos szerep jutott a zsidó családok nőtagjainak.

A téma úttörőjének tekinthetjük az előkelő zsidó családba született Wohl Janka munkáit, aki már a 19. század második felében hasznos tanácsokat ad háziasszonyoknak a testi tisztálkodásról, valamint a nagymosás rendjéről és a ház takarításának fontosságáról. A korábban tabutémának számító „intim szféra" beemelése a nyilvánosságnak szánt írásaiba forradalminak számított. Az 1882-ben publikált *Az otthon* c. könyvét útmutatónak szánta a polgári középosztálybeliek számára, tanácsai mégis sokkal inkább a nagypolgárság életstílusát tükrözték. Wohl Janka a múlt század végén a középosztály hölgyeinek szánt munkájában még nem említi például a fürdőszobát, hanem francia mintára a hálószoba mellett elhelyezkedő öltözőszobáról beszél, amely *„padlóba eresztett márvány-medencével"* és *„douch készülékkel"* van ellátva. Az ilyen típusú intim helyiségek azonban ebben az időszakban csak a leggazdagabb arisztokrata családoknál voltak megtalálhatók Magyarországon. 1918 után már a minőségi ösztönzések hatottak erősebben.

1930-ban Budapesten a háromszobás lakások közel 90 százalékában már volt fürdőszoba, de a 20. század első felében kizárólag középosztályi privilégiumnak, státuszszimbólumnak számít. A fürdőszobában általában egy mosdó állt, fölötte üveglapon fogápolási cikkek, fésű, kefe, nagytükör jó külön felső világítással. A mosdó mellett állt derékszögben a fürdőkád. Volt még a fürdőszobában egy nádfonatos karosszék, amibe vizesen is szabad volt beleülni. E mellett állt a vécé. A falon lógott egy gyógyszeresszekrény: jód, ragtapasz, vatta, kötszer, egy másik polcon a férfiak borotvadolgai

A Hutter „szarvasszappan" reklámja, 1920–30-as évek (Az MKVM tulajdona)

és egy hajnyíró gép. Volt a fürdőben egy személymérleg, és a falon egy fogas, azon lógtak a fürdőköpenyek. A fürdőkáddal szemközt egy ugyancsak fehér támlás, karos fapad volt felcsapható ülőkével, alatta hely a szennyes fehérnemű számára. A fürdőszoba rendeltetésszerű és rendszeres használata nem olyan egyértelmű: sok helyen lomtárnak használták, mai szemmel nézve, az egész test megmosása végett ritkán, hetente egyszer látogatták.

A zsidó nő feladata a háztartás vezetése és irányítása volt (személyzettel működtetve), amelynek egyik legszembetűnőbb megnyilvánulása az „új" tisztaságra való nevelés volt. Az úriasszonyok rendszeres beszédtémája volt a bérházak körfolyósóin a tisztálkodás, takarítás, az

Polgári lakás fürdőszobája, 1935 (A FSZEK Bp. Gyűjteményének tulajdona)

új tisztító és szépségápolási szerek megjelenése, valamint az, hogy kinek van tisztább-rendesebb cselédje vagy mosónője. Divat volt a fehérneműs szekrényt is megmutatni egy-egy ötórai tea alkalmával, presztízskérdés volt a fehérre kifőzött, ropogósra mángorolt és vasalt férfiingek, abroszok, ágyneműk „kitárgyalása".

A 19. századtól egyre jelentősebbé vált az orvostudomány, amely radikálisan lépett fel a rossz higiénés körülmények és az ebből eredő különböző fertőző betegségek ellen. Budapesten már 1867–1914 között megteremtették a tisztálkodáskultúra gyakorlati feltételeit, a városi infrastruktúra kiépítésével, egészségügyi intézmények létrehozásával, az orvosképzés megreformálásával. Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter 1895. december 19-én engedélyezte, hogy az egyetemek orvosi, bölcsészeti és gyógyszerészeti tanfolyamaira nők is felvehetők. Az első magyar orvosnő, dr. Hugonnai Vilma még kénytelen volt Svájcban végezni egyetemi tanulmányait. A rendelet megnyitotta az utat a jómódú tiszaújlaki zsidó családba született Steinberger Sarolta számára is, akit 1900-ban avatták fel mint az első Pesten végzett magyar orvosnőt. 1944-ig kiemelkedő munkát végzett a szülészet-nőgyógyászat terén, különös figyelmet szentelve a szülést és csecsemőápolást körülvevő higiéniai és tisztasági előírások elterjesztésének.

Az „életmód" higiéniai vetületének korszakolása nem köthető konkrét időponthoz. Ha a polgári középosztálynak a magyar társadalomban betöltött domináns korszakaként és a cselédtartás legáltalánosabb időszakaként értelmezzük a megjelölt intervallumot, a 20. század első felét határoztuk meg képletes, mégis datálható időkeretként. Ha azonban a mindennapi élet kulturális szintjeinek változási folyamatait vesszük alapul, máris legalább két „korszakot" különíthetünk el a vizsgált időtartamon belül: a nagyjából a 19. század 70-es, 80-as éveitől az I. világháború idejéig-végéig tartó szakaszt, és a két világháború közöttit. Az első időszakban megszületik a főváros új szerkezetű és összetételű társadalma, kialakul a világvárosi arculat (bérházakkal, új típusú lakásokkal és térhasználattal, kiépített infrastruktúrával). Az emberek azonban életmódjukban, mentalitásukban ekkor még sokat őriznek a régi tradíciókból, a provincializmusból, tartanak a modern technikától, alig élnek annak vívmányaival, az egészségügyi, higiéniai felfogás elmaradottságot tükröz. 1916–1918 után már tartósabb átalakulás veszi kezdetét: rétegmeghatározóként jelentkezik a középosztálynál a korszerűség, az egészséges életmód mint életszemlélet. Az 1920–30-as években épülő lakások és berendezéseik, felszereléseik az európai mintákat követik a praktikum, a racionalizálás, a funkcionalitás jegyében. Különösen vonatkozik ez a mellékhelyiségekre.

Az tisztán kirajzolódik, hogy a higiénés elvárások különbözőképp hatoltak be a társadalom egyes rétegeibe. Míg a polgári réteg az előző korokhoz képest nagyobb hangsúlyt fektetett a higiéniára, előtérbe helyezve a testet, addig az alacsonyabb rétegek számára a legkevésbé fontos tényező volt a vizsgált időszakban a napi tisztálkodás. A polgári értékrendet képviselő családoknál jellemző volt a napi egyszeri mosakodás (nem fürdés!), leggyakrabban este. Ez a fürdőszobában történt, amely a felsőtest megmosásából és fogmosásból állt. Ott, ahol nem volt fürdőszoba, a konyhában mosdóállványnál vagy lavórban mosakodtak. Hétközben csak mosakodtak: nyakukat, hónaljukat, arcukat tisztították meg, csak bolti szappannal, házi szappanhoz egy polgárasszony nem alacsonyodott le. Fogat reggel és este mostak. Általános gyakorlat volt polgári körökben a heti egyszeri fürdés vagy „nagytisztálkodás", amikor az egész testüket megmosták.

A test felfedezése, a higiénia és szépségápolás, valamint a modernizáció mint a polgári mentalitás egyik legszembetűnőbb jellegzetessége, szorosan összefüggött azzal az életmódváltással, amely a feudális jellegű háztartásvezetés fokozatos felbomlásához vezetett. A kereskedelem tradicionális üzlethálózata is átalakul a 20. század elejére: a speciális szaküzletek és az új formaként megszülető nagyáruházak párhuzamos jelenléte újabb rétegspecifikum-elemzésre ad módot: a középosztály integráns részét képező öntudatos értelmiségi és hivatalnokréteg tagjai legfeljebb a cseléd számára vásároltak áruházban, ők a szakboltokat részesítették előnyben. Éppen ebben az időszakban jelennek meg a különböző speciális boltok. Csak fürdőszoba-berendezéseket áruló boltokból Budapesten 1928-ban hat volt. A leghíresebb vízés fürdőberendezéseket áruló bolt a 30-as évek második felétől Körner Vilmos és Társa Nádor utcai boltja volt. A fürdőberendezéseket gyártók közül Bründl János Péterfy S. u. 34. alatt lévő gyára volt jelentős.

A kozmetikumok ismerős márkanevei (Nívea, Elida, Kalodont, Odol, 4711 stb.) már jelzik, hogy a korszerű szépségápolás alapjait ebben az időszakban rakták le: tár-

sadalmi elvárássá vált a korábbi „háziszeres” igénytelenség helyett a gondozott és tiszta külső, s az erre szánt idő „beépítése” a mindennapokba. Éppen erre a korra tehető a drogériahálózat kiépítése, valamint a fodrászok, kozmetikusok, manikűrösök és pedikűrösök munkájának jelentős fellendülése is. Lux Mihály 1890-ben alapított drogériát a Múzeum krt. 5. szám alatt. Kortársaihoz hasonlóan egyedi illatszerekkel, eredeti parfümkülönlegességekkel, arckrémmel, púderrel, mentolos szájvízzel, hajszesszel és saját készítésű kölnivízzel szolgált vevőinek. Mint minden drogériában, árultak szobaillatosító porokat, illatos fenyőszeszt, vegyi cikkeket, hajfestékeket, vegyszereket, tartottak rumot, konyakot, teát is. 1916-ban Heckl János vette át az üzlet vezetését, aki más külföldi termékekkel is bővítette a kínálatot. Ilyen volt abban az időben az Odol szájvíz és fogkrém bevezetése.

A fokozatosan a mindennapi létbe beépülő szabadidős tevékenységek (például a teniszezés, korcsolyázás, kirándulás, úszás) is a sokoldalú zsidó női lét bizonyítékai lettek. A modernizáció a mosást sem kerülhette el, annak ellenére sem, hogy a vizsgált időszak háziasszonyai megítélésünk szerint hagyományőrzők voltak. Erre mi sem jobb bizonyíték, mint a cseléd- és mosónőtartás.

Zsidó ünnepek a higiénia-tisztálkodás tükrében

Az ünnep olyan különleges időszak, vallásetnológiai szemszögből nézve „kitüntetett idő”, amikor a közösség a megszokottól eltérő módon viselkedik, ünnepi szokásokat hajt végre, más előírásokat és tilalmakat tart be, mint a hétköznapokon. Az intim szférához kapcsolódó higiéniai szokások különös szerepet töltöttek be a zsidó ünnepek alkalmával. A hétköznapi szokások ünnepi dimenziót kaptak, és talán a tisztaság fogalma mindenféle szempontból az ünnep központi fogalmává vált. A megszokott életritmus ilyenkor megváltozott, a napi munka helyett adott az ünnepi eseményeknek. Az intim szféra két részre való elkülönülésekor a hétköznapi higiéniai szokások mellett teret kapott az ünnepi tisztaság fogalma is, amely a mai napig nagy jelentőségű. Az ünnep nem attól ünnep, hogy előtte való nap megmosakodtak, tiszta ruhát vettek az emberek, hanem attól, hogy ekkor a tisztaság vagy tisztátalanság a szokásostól eltérő elbírálásban részesült. Az ünnepen olyan hétköznapi műveletek is az ünnepi szertartások ismérveit ölthették magukra, mint például a takarítás, vagy ennek különösen alapos változata: a nagytakarítás.

A szertartásosság lehetett például az is, hogy az ünnep reggelén új szappannal mosakodtak meg, új pengével borotválkoztak, vagy tisztára cserélték a törülközőket. Az ünnep a lelki megtisztulás mellett a fizikai megtisztulásban is fontos szerepet játszott, amely tulajdonképpen a hétköznapi szokásos cselekvések auráját ünnepi dimenzióba emelte. Ennek egyik jellemző megnyilvánulása a fehérneműváltás, a heti egyszeri „nagyfürdés”, illetve a vallásos zsidóknál a mikve jelentősége, vagy éppen a nagytakarítás, például a peszachi homecolás voltak. A nagyobb ünnepek előtti nagymosás, nagytakarítás, ágyneműváltás mind az ünnepre való készülődést jelezték. A nagymosakodáshoz mindig fehérneműváltás is kapcsolódott. Péntek este az egész család alaposan megmosakodott, készülve az ünnepnapra és a templomba menetelre. Az ünnep előtti tisztálkodás az egész testre és a hajmosásra is vonatkozott.

Kozmetikai szalon Budapesten, 1930-as évek (Az MNM Történeti Fotótárának tulajdona)

Különös szerep jutott ünnepek alkalmával a tisztaszobának. Az ünnepi étkezések, valamint a vendégek fogadása is itt történt. Ez a helyiség csak az „ünnepi idő” alatt kapott jelentőséget.

A higiéniai kultúra előtérbe kerülése a 20. század eleji polgári mentalitás domináns meghatározója lett. „Az éljünk higiénikusan” gondolat szinte forradalmian próbált változtatni a korábbi évtizedek gyakorlatán. A testápolás modern gyakorlatának tömeges elterjedése alig több mint húsz év leforgása alatt ment végbe. Tanácsadó könyvek és tanulmányok sora népszerűsítette a modern életmód új gyakorlatait és intézményeit. A „szomatikus” társadalom kialakításában óriási szerep jutott a budapesti nagy és középpolgári zsidóság asszonyainak.

Czingel Szilvia

„BELAKTAM EZT A TÁGASABB TERET”

Tompa Andreával beszélget Eszéki Erzsébet

Tompa Andrea Kolozsváron nőtt fel, ott kezdett egyetemre járni, az *Utunk*ban több írása megjelent, majd 1990-ben Budapestre költözött. Az ELTE magyar–orosz szakán tanult. Színikritikus, szerkesztő, műfordító, tanulmányokat ír, négy éve vezeti a Színházi Kritikusok Céhét, mindeközben a kolozsvári színművészeti egyetemen tanít. Első regénye, *A hóhér háza* 2010-ben jelent meg, a második, *Fejtől s lábtól* címmel az idén. A két regényért megkapta – első díjazottként – a Békés Pál-díjat.

Kisebbségi és felsőbbrendűségi érzés kéz a kézben jár a kisebbségiben.

– Kolozsváron 1990-ben már sokan ismertek, tizennyolc évesen rendszeresen publikáltál, nyilván segítettek, figyeltek rád. Miért vállaltad mégis, hogy átköltözz Magyarországra, ahol nem ismertek, nem volt „múltad”? Mi hajtott?

– Kolozsváron indult a pályám, de 1990-ben minden megváltozott. Úgy éreztem, új életet kell kezdenem. Ahogy most visszagondolok, mindig váltottam, amikor kiszámíthatónak látszott a pályám, bár ez az önkeresés része is, és talán nem tart örökké.

– Öt éve Kolozsvárra jársz tanítani, ilyenkor hazamész, otthon vagy ott?

– A visszatérés furcsa dolog: mindig a lúzerség kapcsolódik hozzá – aki visszamegy, az lúzer. Annak nem sikerült itt valami, ahova jött, így gondolják sokan. Korábban, egyetemista koromban leginkább a család elvárása miatt jártam haza. Ennek az egésznek a komplexitása, fájdalma később tudatosult, sokáig mintha nem is éltem volna meg ezzel kapcsolatos érzéseimet. Bennem is valami sértettség volt, ahogy áttelepült honfitársaimban, mert az ember ott is, itt is egyfajta sértett burokban él.

– Talán mert valójában kisebbségi, kívülálló mindkét helyen?

– Azért is, de a sértettség furcsa érzés az erdélyiekben, ezt mindenkinek magának kell kidolgoznia magából. Kívülállók vagyunk az új helyzetben, talán nem is várnak tárt karokkal. Én és az évfolyamtársaim sok mindenben különböztünk, még csak nem is ugyanazokon a rajzfilmeken nőttünk fel. Az erdélyiek Magyarországon gyakran elszigetelődnek, nem nagyon épülnek be a társadalomba.

– És a mai Kolozsváron?

– A rendszerváltás óta eltelt 23 évben a gettószerű létből sokkal oldottabb, nyitottabb létbe tartok én magam is, és magam körül szintén ezt látom. A diákjaim már jóval természetesebben közlekednek ebben a világban, mint mi 1989-ig. De amikor valaki elköltözik a szülőföldjéről, fájdalom és sértettség is élhet benne, és az utóbbi erősebb. Egyszerre van benne kisebbségi és felsőbbrendűségi érzés, ez a kettő kéz a kézben jár egy kisebbségiben. Nagyon rossz érzés ez a kettő együtt, több is vagyok, közben, persze, kevesebb is.

– A legújabb regényedben megjelenik a zsidó család a hagyományaival, és a magyar, valamint a női kisebbségi lét is, hiszen a főszereplő lány emancipálódik, akkor is, ha a családja szakít vele emiatt. Fontos volt ez a kisebbségi tematika azon belül, hogy ez Kolozsvár-regény, és Kolozsvárra jellemző volt a sokszínűség? Így teljes a kép, éppen a többféle kisebbségi lét fájdalmával, küzdelmével?

– A XX. század eleji kor lényege ez a sokféleség. Izgalmasnak tartom azt a kort, és még jobban érde-

kelt, hogy a mai, homogén Erdély-képet miként lehet kicsit szétbombázni. A politika és a média által ma felépített Erdély-kép a hagyományőrzést, a szép beszédet, a tiszta, vidéki életet sugallja. Ami erősen mitologizált kép. Ugyanakkor az erdélyiség sokféle embercsoportot, közösséget, identitást rejt. A múlt századforduló utáni Kolozsváron találtam egy olyan női figurát, aki zsidó származású, benne van az iszonyú tanulási vágy, olyannyira, hogy képes vállalni ezért a súlyos családi konfliktust is. Az ő figurájával jól lehetett érzékeltetni azt, hogy sokféle Erdély van.

– A másik főszereplő, a fiú meg székely legény.

– Neki is bonyolult az identitása: székely, barcasági, csángó keverék. Az irodalomban sosem érdekes az, ami homogén, csakis az árnyalatok az izgalmasak. A kolozsvári egyetem régi anyakönyvi kivonataiban bámulatos származási és vallási sokféleséget látok. De ehhez az is hozzátartozik, hogy közben ott mindenki – román, szerb, szász – csak magyarul tanulhatott. Tehát a kisebbségekkel szemben elnyomó politikai rendszer volt. Egyszer azt mondta egy kolozsvári barátom, hogy azt még a pesti zsidósággal is nehéz megértetni, hogy létezik olyan, hogy erdélyi magyar zsidó. Mert valaki vagy erdélyi, vagy zsidó. Ez megütötte a fülemet. Az izgatott, miként lehet ezt az erdélyiséget így is árnyalni, összeborzolni, megmutatni, hogy az erdélyiség olyan, mint egy legyező, amin rengeteg szín van. Ezt ma multikulturálisnak hívjuk.

– Noha nem történelmi munkát írtál, hanem regényt, volt-e benned olyan szándék, hogy megmutasd a leegyszerűsítő Erdély-kép gyökerét, azt a fordulatot, amikor Kolozsvár magyar volt, majd román lett?

– Először két egyetemistára gondoltam, s tudtam, hogy ők 1940 előtt kell, hogy létezzenek. Amikor befejeztem a könyvet, akkor próbáltam megérteni, miért ezt és így írtam. Az a fontos, hogy legyenek figurák és helyzetek, eleven világ épüljön fel. Az identitás kérdése, a románozás, a zsidózás, ez mind benne van ebben a könyvben. Száz évvel később csak a mai érzékenységemmel tudok ahhoz a világhoz viszonyulni, tehát kvázi a jelenből írtam, mégsem törekedtem, sőt tudatosan elkerültem minden politikai korrektséget, ami hamis volna. Azt azért tudtam, hogy valamit akarok mondani Trianonról. De szépirodalmat írtam, tehát a figurákon keresztül akartam valamit elmesélni arról, hogy ők meg a környezetük miként élték át mindazt, ami történt.

– Meg tudtad volna írni ezt a két Kolozsvár-regényt úgy, hogy ott maradsz? Adott ez a váltás, a kívülállás szabadságot, rálátást mindkét helyre?

– Kellett ez a távolság, a kint is vagyok, bent is vagyok állapot, ami nem azt jelenti, hogy kint sem vagyok, bent sem vagyok, hanem a kettőnek a pozitív hozadéka. A második könyvemet biztosan nem tudtam volna megírni, ha nincs az, hogy mint a higany, folyamatosan fel-alá mozgok Kolozsvár és Budapest között. Bár őszintén szólva borzasztóan fárasztó a sok utazás, és fizikailag megterhelő. Nehéz kenyér ez, amit most fogyasztok.

– Közben elég inspiráló?

– Ezért is vállalom. A könyv megírásához fontos volt, hogy a térben, amelyben mozgok, ne legyenek határok, és legyen benne sok valós tapasztalatom. Én

Fotó: Szarka Zoltán

nem „átmegyek” Erdélybe, bennem ez egyetlen, nagy, korlátok nélküli tér, amelyben jól érzem magam. Kellett közben az íráshoz a távolság, a rálátás is. Az első regényemet Magyarországtól is távol írtam meg, akkor Spanyolországban éltünk. A második könyv írásakor meg éppen házat tataroztunk, egy vizes lakásban éltünk, dobozok tetején kezdtem írni, teljesen képtelen helyzetben. De akkorra érett meg bennem az egész úgy, hogy bármilyen körülmények voltak, meg tudtam már írni a regényt.

– Talán akkor éppen a regényben voltál otthon?

– Az otthonosság nem is annyira térhez kapcsolódik, hanem inkább a testhez. Én ebben a testben próbálok jól lenni. Sok helyen, ahol nem voltak megfe-

lelő körülmények, akár gyerekkoromban, vagy nehéz utazásaimban, lassan meg kellett tanulnom, hogy ebben a testben, amihez hozzászámítom a tudatomat, az egész belső életemet, otthon legyek, biztonságban, tudomásul véve magam. Talán túl sokat is utaztam, de nekem kilométerhiányom volt a gyerekkori bezártság miatt. Ezért is érdekelt annyira ez a téma, tulajdonképpen ennek a testnek az otthonosságát akartam a magam számára is jobban megtapasztalni. Miközben azt a Kolozsvárt, a száz évvel korábbit nem ismertem, de próbáltam belakni.

– Mennyire segített ebben az, hogy a mai Kolozsvárt viszont ismered?

– Egy példa erre: amikor nyomdába ment a könyvem, aznap néztem meg az orvosi egyetem épületeit, amiről sokat írtam, a fizikai valóságukban. Holott én azon az egyetemen tanítok! De azt gondoltam, hogy ha nem a saját fejemben nézem meg ezt a világot, hanem a maga valóságában ma, az olyan szinten illúzióromboló, hogy nem fogom tudni megírni egykori gazdagságát és szépségét.

– Most, hogy már öt éve tanítasz a kolozsvári színművészeti egyetemen, nem merült fel benned a „menjek haza, vagy maradjak itthon?" kérdése? Vagy már inkább itt van otthon?

– Próbálok nem túl messzire előre tekinteni, mert nem is igazán belátható, hogy mi történik majd. Ha valahová, akkor a városból költöznék el. Nem érzem már magam annyira városi embernek, és kiélveztem már ezt a létet. Sokat utaztam nagyvárosokba, amelyekbe elmehetek bármikor, de a létezés jobban érdekelne, ha kisebb helyen tölteném a napjaimat. Itt is jó, ott is jó, belaktam ezt a tágasabb teret, amelyben mozgok.

1% a Szombatnak

KÉRJÜK, AJÁNLD ADÓD 1%-ÁT
A ZSIDÓ KÖZÉLET ÉS KULTÚRA FÓRUMÁNAK,
A SZOMBATNAK!

Mit támogatsz, ha a *Szombat*ot támogatod?
Azt a lapot és online magazint, amely
– 25 éve az egyetlen független szellemiségű, politikai és kulturális magyar zsidó lap,
– tájékoztat és véleményt mond a világ, Izrael és a magyar közélet híreiről,
– küzd a zsidó- és Izrael-ellenes előítéletekkel szemben,
– konferenciákat, szemináriumokat szervez zsidó irodalomról, színházról, filmről,
– fórumot kínál a szellemi élet alkotóinak.

Ehhez nem kell egyebet tenned, mint mellékelned a nyilatkozatot adóbevallásodhoz, amelyben kijelented, hogy adód 1%-át a **18165850-1-42** adószámú szervezetnek kívánod felajánlani. Döntéseddel nagyban segíted a *Szombat* folyamatos munkáját!

Támogatásodat előre is köszöni
a *Szombat Alapítvány* és a *Szombat* szerkesztősége

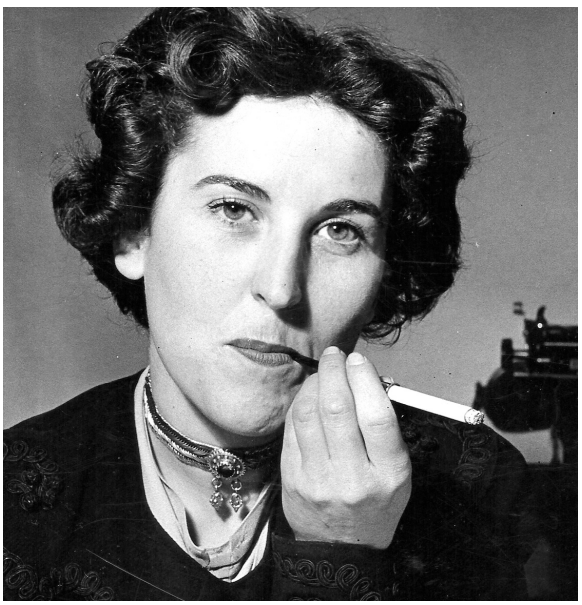
SZÍNEVESZTETT TENGERI RÓZSA A HAVON

Charlotte Delbo *Egyikünk sem jön vissza* című művének részletei elé

Száz éve született Charlotte Delbo francia írónő, egykori kommunista ellenálló, a híres francia színész-rendező, Louis Jouvet asszisztense, akit férjével együtt 1942-ben – mozgalmi tevékenységük miatt – tartóztattak le Párizsban. Miután férjét kivégzik, ő Romainville-be, majd Compiègne-be kerül. A többségében kommunista, ellenálló nők transzportját 1943 januárjában – vélhetően adminisztratív hiba miatt – Auschwitzba deportálják (mintegy nyolc héttel később a 230 nő közül több mint 150-en halottak). Augusztusban néhány társával Raiskóba kerül, ahol egy laboratóriumban, emberibb körülmények között dolgozhatnak. 1944 januárjában Ravensbrückbe viszik őket, majd 1945 áprilisában szabadulnak.

Hazatérése után hónapokat tölt Svájcban, ahol megírja az *Aucun de nous ne reviendra* (Egyikünk sem jön vissza) című művét, amely huszonöt évvel később, az *Auschwitz et après* (Auschwitz és utána) című trilógia első darabjaként jelenik majd meg. A második rész 1970-ben jelent meg *Une connaissance inutile* (Egy fölösleges tudás), a záró rész 1971-ben *Mesure de nos jours* (Életünk mércéje) címmel.

A háború után egy-két évig újra Jouvet asszisztense, majd az ENSZ, később a CNRS (Nemzeti Tudományos Kutatóközpont) munkatársa lesz, ahol a filozófus Henri Lefebvre-rel dolgozik együtt. Delbo egész életében kiállt az elnyomottak mellett, elítélte az algériai háború embertelenségeit, a szovjet lágereket, többek között erről is ír az 1961-ben megjelent, különböző írásokat összegyűjtő *Les Belles lettres*-ben, és 1985-ös posztumusz kötetében (*La mémoire et les jours* – Emlékezet és élet). Az 1965-ös *Le convoi du 24 janvier* (A január 24-i transzport) című „dokumentarista" írásával a transzport 230 tagjának állít emléket. Néhány színdarab mellett az életmű egyik további fontos szövege egy Jouvet-nek címzett „fiktív levél" is (*Spectres, mes compagnons* – Kísértetek, ti társaim). E levél visszaidézi a Jouvet-val folytatott irodalmi beszélgetéseiket: a színház-, illetve regényhősök és Auschwitz viszonyán keresztül tulajdonképpen az irodalom és Auschwitz kapcsolatát vizsgálja.

Charlotte Delbo 1950-ben

Auschwitz nemcsak tematikájában központi eleme Delbo írásainak. Életműve legfontosabb s egyben legmegrázóbb műve, a prózát, (szabad)verseket ötvöző *Auschwitz et après* trilógia nyelvileg is magán viseli Auschwitz hatását. Delbo, aki már a háború előtt kiforrott szépirodalmi műveltséggel és tehetséggel rendelkezett, elsősorban az irodalom nyelvén, különböző műfajokban és műfajok vegyítésével kísérletezve volt képes Ausch-

witzról beszélni. Trilógiájában a jelen és múlt idő egybeolvasztásával (a deportálás előtti világ, Auschwitz múltja és jelene, illetve az írás jelene eggyé válik, a különböző idősíkok folyamatosan egybefolynak), a narrátori pozíciók folyamatos váltakozásával (a személyes névmások játékával szintaktikailag is megjelenítette az én megsemmisítésének, feloldódásának folyamatát és eggyé válását a közösséggel) olyan nyelvet, illetve narratívát hoz létre, amely formailag is megpróbálja visszaadni az elmondottakat, Auschwitz és az attól nem elválasztható Auschwitz utáni világ tapasztalatát. Művei nem sorolhatóak a tradicionális memoárirodalom darabjai közé, hiszen nincs hagyományos kronológia, konkrét időpontok, helyszínek vagy szereplők. Delbo láttatni akar: benyomások, érzések, hangulatok felidézésén keresztül – formailag és tartalmilag egyaránt – igyekszik érzékeltetni az „elmondhatatlant", Auschwitz mindennapjait, a női közösség végtelen szolidaritását, és azt, hogy hogyan tudták megőrizni a humánumot minden körülmény között.

Marczisovszky Anna

Charlotte Delbo

A PRÓBABABÁK

Nézzétek. Nézzétek. – Összekuporodva ültünk a priccsünk deszkáin, ami ágyként, asztalként, padlóként szolgált. A tető nagyon alacsony volt. Csak ülni lehetett, behúzott fejjel. Nyolcan voltunk – a mi nyolcas csoportunk, amelyet csak a halál választ majd el –, ezen a szűk kis négyszögön gubbasztva. Már kiosztották a levest. Sokáig vártunk odakint, hogy egymás után a stubhova gőzölgő kondérjához kerüljünk. Jobb karján felhajtott ruhájában a merőkanalat a kondérba merítette, hogy kiossza a levest. A levesgőz mögül kiabált. A pára tompított a hangján. Kiabált, mert lökdösődtek és beszélgettek a sorban. Mi komoran várakoztunk, zsibbadt kezünkben a csajkát tartva. A leves már a térdünkön volt, ettünk. Koszos volt, de az íze meleg.

„Nézzétek, az udvaron, láttátok…"

– „Jaj! " – Yvonne P. elejti a kanalát. Már nem éhes.

A rácsos ablak a 25-ös barakk udvarára néz, amelyet falak vesznek körül. Van egy ajtó a táborban, de ha ez az ajtó kinyílik, amikor arra jártok, gyorsan fussatok, mentsétek a bőrötöket, ne próbáljatok az ajtóra nézni, ne akarjátok kitalálni, mi lehet mögötte. Meneküljetek. Mi, az ablakon keresztül, rálátunk. Soha nem fordítjuk arra a fejünket.

„Nézzétek, nézzétek."

Először kételkedünk abban, amit látunk. Nehezen kivehető a hóban. Tele van velük az udvar. Meztelenek. Egymás mellett hevernek. Fehérek. Olyan fehérség, ami kéklik a havon. A fejek megborotválva, a fanszőrzet kemény, egyenes. A holttestek megfagytak. Fehérek, barna körmökkel. A kimeredő lábujjak igazából nevetségesek. Hidegrázóan nevetségesek.

Courtais körút, Montluçon-ban. Apámat vártam a Nouvelles Galeries előtt. Nyár volt, a nap melegen sütötte az aszfaltot. Megállt egy teherautó, férfiak kezdtek rakodni. Próbababákat szállítottak a kirakatba. Mindegyikük megragadott egy próbababát, és a bolt bejáratához vitte. A próbababák meztelenek voltak, így illesztéseik is jól látszottak. A férfiak nagy gonddal hordták és fektették le őket a fal mellé, a meleg járdára.

Néztem őket. Összezavarodtam a próbababák meztelensége láttán. Azelőtt gyakran láttam próbababákat a kirakatban, ruhában, cipőben és parókával, karjuk természetellenesen behajlítva. Soha nem gondoltam, hogy meztelenül, kopaszon is léteznek. Soha nem gondoltam, hogy a kirakaton, a világításon, a mesterséges mozdulatukon kívül is léteznek. Amikor erre rájöttem, ugyanolyan rosszullét kapott el, mint amikor először láttam egy halottat.

A próbababák most a hóban fekszenek, és ez a téli ragyogás a napsütötte aszfaltot idézi.

Akik most ott a hóban fekszenek, azok a társaink, tegnapról. Tegnap még álltak az appel alatt. Ötösével kapaszkodtak egymásba egy sorban, a Lagerstrasse mindkét oldalán. Munkába indultak, vonszolták magukat a mocsarak felé. Tegnap még éhesek voltak. Tetvesek voltak és vakarták magukat. Tegnap még falták a koszos levest. Hasmenésük volt és verték

Charlotte Delbo

Oh ti akik tudtok
tudtátok hogy az éhségtől csillog a szem
s a szomj elhomályosítja
Oh ti akik tudtok
tudtátok hogy a halott anyánk láttán
lehet könny nélkül maradnunk
Oh ti akik tudtok
tudtátok hogy reggel meg akarunk halni
s este meg félünk
Oh ti akik tudtok
tudtátok hogy egy nap több mint egy év
egy perc több mint egy élet
Oh ti akik tudtok
tudtátok hogy a láb sebezhetőbb mint a szem
az idegszál keményebb mint a csont
a szív szilárdabb mint az acél
Tudtátok hogy az úton a kövek nem sírnak
hogy csak egy szó van a rémületre
csak egy szó a rettegésre
Tudtátok hogy a szenvedés korlátlan
a borzalomnak nincs határa
Tudtátok
Ti akik tudtok.

(I, 21)

Az anyám
két kéz egy arc volt
Meztelenül rakták elénk az anyáinkat

Itt az anyák többé nem anyjuk gyerekeiknek.

(I, 15)

(Marczisovszky Anna fordításai)

Ami engem illet
még mindig ott vagyok
ott haldoklom
minden nap kicsit többet
áthalom újra
azok halálát kik meghaltak

(Szántó T. Gábor fordítása)

őket. Tegnap még szenvedtek. Tegnap még meg akartak halni.

Most ott hevernek, meztelen holttestek a hóban. A 25-ös barakkban haltak meg. A 25-ös barakkban a halál nem jár azzal a megnyugvással, amit még itt is várnánk tőle.

Egy reggel, csak mert elájultak az appel alatt, csak mert még színtelenebbek voltak, mint a többiek, egy SS-tiszt feléjük intett. Egy sorba állíttatta őket, ami még inkább kiemelte minden torzulásukat, az összes fogyatékosságukat, amely addig elveszett a tömegben. A sort aztán, az SS kíséretében, a 25-ös barakk felé terelték.

Voltak olyanok, akik egyedül mentek. Önként. Mint az öngyilkosok. Várták, hogy egy őrjáratban lévő SS-tiszt előtt kinyíljon az ajtó – és beléptek.

Voltak olyanok is, akik egy nap nem futottak olyan gyorsan, mint ahogy kellett.

Voltak még olyanok is, akiket a társaik kénytelenek voltak magukra hagyni az ajtóban, és akik azt kiabálták: „Ne hagyjatok. Ne hagyjatok itt."

Napokon keresztül éheztek és szomjaztak. Főleg szomjaztak. Fagyoskodtak, szinte ruhátlanul, szalma és takaró nélkül feküdtek a deszkákon. Haldokló és megőrült nőkkel összezárva, saját haldoklásukat és megőrülésüket várták. Reggelente kijöttek. Botütésekkel hozták ki őket. Botütések haldokló és őrült nőknek. Az élőknek végig kellett vonszolniuk az éjszaka halottait az udvaron, mert a halottakat is meg kellett számolni. Az SS-tiszt végigvonult. Azzal szórakozott, hogy a nőkre eresztette a kutyáját. A táborban mindenhonnan üvöltés hallatszott. Az éjszaka üvöltései. Az appel véget ért. A nappal csendje. Az élők visszamentek. A holtak a hóban maradtak. Levetkőztették őket. A ruhák jók lesznek másoknak.

Két-három naponta teherautók érkeztek, hogy az élőket a gázkamrába vigyék, a holtakat a krematórium kemencéjébe dobják. Az őrület lehetett az utolsó reménye azoknak, akik bekerültek ide. Néhánynak, akiket a konok élni akarás ravasszá tett, sikerült megszöknie indulás előtt. Néha több – maximum három – hétig maradtak a 25-ös barakkban. Látni lehetett őket az abla-

kok rácsainál. Könyörögtek: „Inni. Inni." Vannak beszélő árnyak.

„Nézzétek. Jaj, biztos vagyok benne, hogy megmozdult. Ott, ő, az utolsó előtti. A keze... az ujjai szétnyílnak, egészen biztos vagyok benne."

Az ujjak lassan szétnyílnak – a hó egy színevesztett tengeri rózsába borul.

„Ne nézzétek. Minek nézitek?" – kérlel Yvonne P, tágra nyílt szemmel, tekintete a még mindig élő holttestre szegezve.

„Edd meg a levesed – mondja Cécile. – Nekik, nekik már nincs szükségük semmire."

Én is nézem. Nézem ezt a holttestet, amely még mindig mozog, és nem érzek semmit. Most már nagy vagyok. Most már félelem nélkül nézhetem a meztelen próbababákat.

ALICE LÁBA

Egyik reggel az appel előtt a kis Simone, miután a 25-ös barakk mögé ment, egész testében remegve tér vissza: „Ott van Alice lába. Gyertek, nézzétek meg."

A 25-ös barakk mögött volt a halottasház, egy deszkabarakk, ahová a revirből kihozott holttesteket sorakoztatták. Halomba rakva várták a teherautót, amely a krematórium kemencéjébe vitte őket. A holttesteket patkányok rágták. Az ajtó nélküli nyíláson át látni lehetett a meztelen testek halmát és a fel-felcsillanó patkányszemeket. Amikor túl sokan voltak, kívülre is rakodták őket.

Szépen elrendezett boglya a holttestekből, mint egy igazi boglya az éjjeli holdfényben és a hóban. De nem félünk rájuk nézni. Tudjuk, hogy az elviselhetőség határainál járunk, és megtiltjuk magunknak, hogy átérezzük.

Alice hóban fekvő lába él. Érezhető. Biztosan levált a halott Alice-ról.

Mindig szándékosan megnéztük, ott van-e még, és minden alkalommal elviselhetetlen az egész. Alice magára hagyva, a hóban haldoklott. Alice, akit nem tudtunk megközelíteni, mert gyengeségünk a földhöz szegezett minket. Alice, aki magányosan haldoklott, és nem hívott senkit.

Alice már hetek óta halott volt, de a műlába még mindig ott hevert a hóban. Azután újra havazott. A hó befedte a lábat. A sárban bukkant elő újra. A lába a sárban. A még élő Alice-ról lecsatolt holt lába a sárban.

Sokáig láttuk még. Egy nap aztán nem volt sehol. Valaki biztosan elvitte, hogy eltüzelje. Minden bizonnyal egy cigány, senki másnak nem lett volna bátorsága hozzá.

Marczisovszky Anna fordításai

Trauma és utóhatás

A VÉSZKORSZAK ÉS UTÓHATÁSAI AZ IRODALOMBAN

Szemináriumsorozat a *Szombat* szervezésében,
Szántó T. Gábor vezetésével a Bálint Házban

További információk a www.szombat.org/szeminárium oldalon,
illetve délutánonként a 302 0744-es telefonszámon

„TIZENHÉT ÉVESEN FELVETTEK A MOZDONYGYÁRBA”

Gergely Ágnessel beszélget Várnai Pál

– „A múlt tégláiból építkezem” – mondja valahol, a nyolcvanadik születésnapjára megjelent memoárjában. A könyve megjelenését erre az alkalomra időzítette?

– Egyáltalán nem gondoltam arra, hogy évforduló lesz, az Európa Kiadó viszont számon tartotta, s így került sor a könyv kiadására a születésnapomon.

– Miért éppen 29 éves életkoráig tartanak a visszaemlékezések?

– Ez adódott. A második rész fókuszában egy szerelem áll, ennek tragikus módon vége lett, s ehhez igazítottam a könyv végét is.

– Emlékezései visszanyúlnak a korai gyerekkorig. Fiatal életének első és igen meghatározó traumája apja elvesztése volt. Milyen ember volt az apja?

– Apám újságíró volt, főszerkesztő-helyettes a *Zalai Hírlap*nál, és azt tervezte, hogy elvégzi a jogot, és majd képviselő lesz. Becsületes ember volt, nagyon szerette a szakmáját és a családját. A zalaegerszegi futballcsapat bírója is volt. Én büszkén ültem a lelátón, s néztem őt. A háború után megtudtam, hogy éhen halt Mauthausenben.

– Édesapja ihlette számos versét. „Ajtófélfámon jel vagy”, „Apu”, „Őrizetlenül”.

- Sokáig haragudtam apámra, mert korábban mindig megtartotta ígéretét. Azt az egyet, hogy visszajön, sajnos, nem tudta megtartani.

– Gyakran használja a „jel” szót. Amikor szerelme arról beszél, hogy ő is mi mindent átélt, maga csendesen annyit mond: „De te nem voltál megjelölve.”

– Önmagában nem szégyen, ha az embert megjelölik, de a szégyen a sárga csillag alatt „odatetoválódott a bordáinkra”.

– 1944-ben Önt és édesanyját nem vitték el.

– Először egy csillagos házban, majd egy svájci védett házban, végül gettóban voltunk. A felszabadulás után gyalog mentünk haza szülőfalumba, Endrődre. 12 éves voltam. Térdig érő hóban, papírtalpú bakancsban gyalogoltunk száz kilométert, naponta húszat. Lefagyott a lábam, egy kedves parasztasszony hónapokig dörzsölte marhafaggyúval.

Fotó: Tóth Csilla

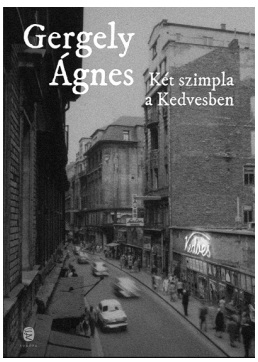
– A túlélő gyerekek többségéről zsidó szervezetek gondoskodtak, de cionista pártok is nyaraltatták, foglalkoztatták őket.

– Igen, velem is ez történt, bár nem voltam cionista. Több barátom, játszótársam alijázni készült. S amikor engem kérdeztek, hogy miért nem tartok velük, engem, aki március 15-én kokárdával szaladgáltam, azt válaszoltam: itt születtem, ez a hazám, itt mélyek a gyökereim.

– A kettős identitásról gyönyörűen vall a *137. zsoltár*ban. *„Hát kihűlt jobbom legyen rá az ámen, / ha elfeledlek egyszer, Jeruzsálem....” „És fájó orcám rángjon majd a számhoz, / ha elfeledlek egyszer, Arany János.”*

– Számomra nem létezik kettős identitás, a kettő egy és ugyanaz. Ragaszkodom mindkét hagyományhoz. Nem érzem, hogy a kettő elválasztható, a kettő összeforrt bennem. A zsidó vallás és a magyar nyelv egyformán boldoggá tesz.

– A sors kegyetlen iróniája, hogy az egyetemi felvételnél újból előjön a származás kérdése. A színiakadémiára először felveszik, majd a politikai rostavizsgán kirúgják, mert megölt apja újságíró társainak szociáldemokrata nézetei nem felelnek meg a kor követelményeinek.

– Igen. Korábban tapintatból nem neveztem meg azt az embert, aki kirúgott. Most már megmondhatom: ő a színiakadémia káderese volt, a filmrendező Bacsó Péter.

– Mihez kezdett ezután?

– Akkoriban kordivat volt vasasnak menni, „bekerülni a munkásosztályba”. Én nem divatból mentem. Nem volt mit ennünk. 17 évesen felvettek a mozdonygyárba, ahol vas- és fémesztergályos lettem.

– Milyen volt 1950-ben egy gyárban egyszerre lenni nőnek, zsidónak és úrilánynak?

– Mint nőt segített a „nőket a vasiparba” jelszó. De éreztették velem, hogy több szempontból is más vagyok. Az egyik oktatóm azt mondta, „te még overallban is úrilány vagy”. Zsidózás ott is volt. A jampecok például megkérdezték, milyen vallású vagyok, mire azt feleltem, félelemből, hogy „felekezeten kívüli”, amit aztán nagyon szégyelltem. De ha zsidót mondok, megvertek volna. A munkások becsületére legyen mondva, mindig volt a műhelyben, aki megvédett. 1952-ben a szakmából jelesre vizsgáztam, és jelentkeztem a műegyetem szakérettségis tanfolyamára, de a bizottság vezetője azzal utasított el, hogy „ne vedd el a helyet a munkásgyerekek elől”. Elküldtek az Állatorvosi Főiskolára, mert, ahogy mondták, a szocialista mezőgazdaságnak van rám szüksége. Szerencsére valaki felismerte, hogy „tipikus bölcsész” vagyok, és bejutottam a szakérettségire előkészítő tanfolyam angol osztályába, majd az egyetemre, magyar–angol szakra. Másodéves koromban, mint kitűnő rendű, Rákosi-ösztöndíjat kaptam, amit rövidesen azzal vettek el tőlem, hogy befurakodtam a munkásosztályba, a kitüntetést nem érdemlem meg. Hát ennyit az „egyetemeimről”.

– Jött 1956, amikor életében másodszor került szóba, hogy elhagyja az országot.

– Barátommal együtt készültünk, és anyám is biztatott bennünket. Becsomagoltam a hátizsákomba meleg holmit és két könyvet. De kiesett a kezemből a Vörösmarty-kötet, benne a *Szózat: „Itt élned, halnod kell”*. Itt maradtam.

– Memoárkötetének címe: *Két szimpla a Kedvesben*.

– Ez egy ismert Váci utcai eszpresszó volt, ahova bementem a barátommal, akivel évfolyamtársak voltunk. Akkoriban létezett szimpla és dupla kávé, s nekünk csak szimplára volt pénzünk. Szerelmem, Zoli az enyémtől nagyon eltérő társadalmi háttérből jött. Parasztfiú volt, az egyik legműveltebb ember, akit valaha ismertem. Kitűnő műfordító lett. Szerelmünk hét évig tartott. Az első öt évben az összetartozás érzése legyőzte a különbségeket, de az utolsó két évben ezek felerősödtek, s ezen egyikünk se tudott felülemelkedni.

– Első nagysikerű regényében, *A tolmácsban* írja, hogy a tragédiákat nem lehet egymás ellen kijátszani.

– Ez, sajnos, ma is nagyon időszerű. Az emberek nem értik, nem akarják megérteni a mások problémáit, holott ezt a megértést mindenki megérdemelné.

– Az 1973-ban megjelent regény egyike volt a legkorábbiaknak, amelyik érintette a „zsidókérdés” tabusított témáját.

– Gera György nagyszerű és igazságtalanul elfeledett regénye, a *Terelőút* egy évvel megelőzte az enyémet.

– Talán legismertebb verse a *Temető Pannóniában*, melyben bátran ellentmond a „Kozma utca 6” kényelmes eufemizmusának: *„Miféle információ a Kozma utca 6!... Itt éltél. Több vagy holtan is, / mint Kozma utca 6.”*

– A vers megjelenése után a villamoson összetalálkoztam volt kémiatanárnőmmel, aki azt mondta: – Én a férjem temetéséről azt írtam az újságba, hogy a *zsidó* temetőbe temetjük.

– A feministák szeretnek a nőkről mint kisebbségről beszélni. Érezte valamikor is annak a hátrányát, hogy költőnő?

– Nem vagyok feminista, és ezen nem szoktam gondolkodni. Igazán nem éreztem ezt. Előfordult persze, korábban, hogy valamelyik kéziratomat kiröhögték és visszadobták, azzal, hogy nem elég „közéleti” vagy nem elég „közérthető”. Természetesen ez férfiakkal is megtörtént. Annyit mondhatok, hogy a háború utáni elismert költőnők, Nemes Nagy Ágnes, Károlyi Amy vagy Hajnal Anna nem törődtek azzal, hogy nők. S ez vonatkozik a későbbi korra, így Székely Magdára is, aki sok mindenben példaképem volt.

– A memoárjával kapcsolatban azt írja: „Néha eszembe jut, hogy érdemes-e újra átélni ezeket a régmúlt időket.”

– Most, hogy letettem az asztalra ezt a memoárt, azt mondom, érdemes, de rettenetes volt a kínlódás, amelylyel a könyvet megírtam. Nemcsak az emlékek feltépése miatt, hanem elsősorban azért, hogy végig igazságos tudjak maradni. Mert ebben a történetben mindenki hibás, és én szeretek mindenkit ebben a történetben, ma is. Ezért jó arányérzékkel kell ezekhez az érzékeny pontokhoz hozzányúlni. Megragadni, hogy kinek a vétke súlyos, és ki az, aki felmenthető.

NŐI MŰVEK TÁRHÁZA

A női számhoz híven olyan könyveket válogattunk, amelyek elsősorban lányokról, nőkről, asszonyokról szólnak. Két hazai és egy magyar gyökerekkel is bíró francia szerző első regényét ajánljunk figyelmükbe. Ráadásnak megkapják Menyhért Anna irodalomtörténész legújabb kötetét öt izgalmas írónőről.

Hidas Judit: Hotel Havanna (L'Harmattan, 2013)

A „szvoreni mélységek és a csobánkai magasságok" között ívelő Hidas Judit a mai magyar irodalom legújabb felfedezettje. Innen már csak egy ugrás a Parnasszus. Márton László félreverte a kortárs irodalom harangjait. Hidas friss prózakötetét ezekkel a szavakkal ajánlja: „a magyar elbeszélés egyik megújítójának ígérkezik". A könyv márkajelzése: Petridíj döntős kötet.

Hogy mit kínál Hidas? Könyv helyett wellnesscsomagot a Hotel Havannába.

„Újévi felfrissülés", „Kényeztető hétköznapok", „Termálvarázs", „Édes kísértés" – az efféle címek csapdát állítanak az óvatlan olvasónak. Mert a kortárs próza újabb ígérete csajokról készít szörnyű pillanatfelvételeket.

Bódis Kriszta mondta egyszer: „Az a jó szöveg, amelyik „pofán vágja az olvasót". Hidas folyamatosan ezt teszi. Tizenhat történetében egyik pofon után kapjuk a másikat.

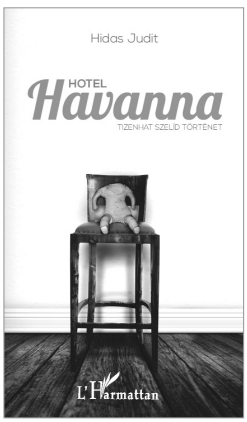
Az elbeszélések szereplői mindnyájan nők, egyetlen pasi lézeng csak a Hotel Havannában. Az is nagyon csúnyán ráfázik, hogy odatévedt, de természetesen a nők is mind megjárják. Egyik avokádóval tömi tele, de értelmezhetjük úgyis, hogy „szoptatja meg" szülőanyját, a másik hároméves kislányát vágja ki az autópályán a méteres hóba, a harmadik perverz örömét leli a fogorvosi székben, a negyedik kisfia előtt térdel zokogva a sárba, az ötödiket a férje csalja egy férfival – egyébként ennek a sztorinak van talán a legszebb címe a kötetben: „Mint egy oltalmat kereső leányka". De olvashatunk olyan csajról is, aki napi kapcsolatban van a Szűzanyával, ám ez sem segít rajta. Hidas nem ad feloldozást, nem kötözi be a sebeket, se szereplőiét, se a mieinket. Nem hivatott irgalmas nővér lenni.

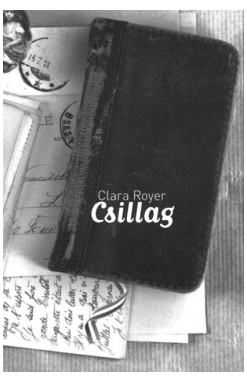
A könyvborító önmagáért beszél. Lefejezett, koszos testű baba trónol egy valamikori patinás etetőszéken, ha pedig kihajtjuk a kötet belső fülét, elénk gurul a levágott porcelánfej. Nyitott száj és fennakadt szemek. Előrevetíti a borzongást. A Hotel Havanna kísértetkastély. A mai magyar valóság a maga összes nyomorúságával együtt. Nem szeretem, ha az író folyamatosan ütlegel. Ön, tisztelt olvasó, majd eldönti, bevállalja-e a verést.

Fotó: Szilágyi Stefánia

Hidas Judit

Clara Royer: Csillag (Geopen, 2013)

Szokatlan női családregény, nemcsak azért, mert a műfajhoz képest feltűnően vékonyka kötet, hanem magyar címadása miatt is duplán érdekes lehet a hazai olvasóközönségnek. A szerző több szállal kötődik Magyarországhoz. Nagymamája, akinek első regényét ajánlotta, innen származik. Unokáját csillagomnak szólította. Royer neki ajánlja könyvét, melynek címéül gyerekkori becenevét választotta. Érdemes megemlíteni, hogy az irodalomtörténész Clara Royer kutatási területe a két világháború közötti magyar irodalom.

A címadó csillag nyilván felidézi az olvasóban a zsidóság egyik szimbólumát, ami a vészkorszak idején billoggá vált. „Csillag származik Jákobból" olvashatjuk Mózes könyvében Bálám spirituális jö-

Clara Royer

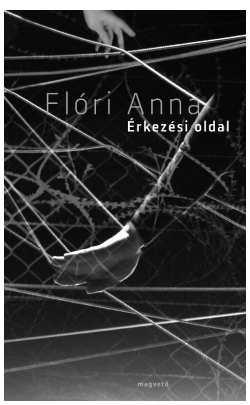
Fotó: Szőcs Petra

Menyhért Anna

vendölését Izraelről. A napkeleti bölcsek ezt a prófétikus képet látták később beteljesedni a betlehemi istálló fölött tündöklő Hajnalcsillagban. Royer címadása mindenképpen jó választás volt, olyannyira, hogy az eredeti francia kiadás borítóján is olvasható, méghozzá magyarul: *Csillag*. Ez a szimbólum kapcsol össze egy zsidó kislányt, Ethel Komort (akinek az édesanyja budapesti volt) Marie Ordinaire francia kislánnyal. Ők cserélnek szerepet, sorsot, identitást. Royer regénye egyszerre lendületes és lebilincselő. A mű narrátora a második generáció képviselője, fiatal grafikus lány, aki megörökli nagyanyja titkát. Az emlékeket neki kell felfejteni, összeilleszteni újra, hogy önmagára találhasson.

Royer több mint nyolcvan év távlatából ugyanazt a kényes kérdést érinti, ami felett Erdős Reneé több művében is dilemmázott. A katolicizmus vonzó misztikumának a zsidó lélekre gyakorolt hihetetlen varázserejét, majd a konvertiták tépelődését őseik hite és az új vallás között. Lehet-e katolikusból zsidóvá és zsidóból katolikussá válni?

Flóri Anna: Érkezési oldal (Magvető, 2013)

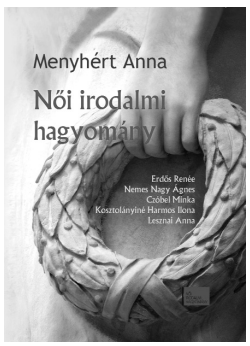
A holokausztszindrómában szenvedő utódok története. Oldás és kötés nő és férfi között. „Egy olyan bújócska, ahol mindenki bujkál, keresni meg mindenkinek csak titokban lehet, az azért nem semmi” – írja Flóri, és ezzel az egy sorral szinte mindent elmond.

Flóri Anna

Fotó: Jakab Krisztina

A férfit Festetics Árminnak hívják, a nőnek nincs neve. A regényben végig csak nőként említi a narrátor. Festetics és a nő történetével párhuzamosan bontakozik ki egy másik szerelem, ami a láger nyomorúságában születik. Nyers, rideg, távolságtartó és nyomasztó próza. A cím az auschwitzi rámpát idézi, ami meg is jelenik a nő gyötrelmes vonatútján. Oldalakon át menekül a nő, zakatol fejében múltja, ami üldözi. Németországba érkezik meg, ahol szembe találja magát egy hagyatékkal. Levelek és rajzok a lágerből. Ezek a megsárgult lapok keltik életre ismét szerelmét a férfival, Festeticcsel. Visszaviszik oda, ahonnan menekülni próbált.

Menyhért Anna: Női irodalmi hagyomány (Napvilág, 2013)

Az irodalomtörténész Menyhért (akinek egy erős verseskötete is megjelent néhány éve) mindig tartogat valami újat az olvasóknak. Szenvedélyes nőtörténész. Hogy honnan ez az elkötelezettség? Anna egy beszélgetésben említette meg, nem akarja, hogy elfelejtse az utókor csak azért, mert nőnek született. Ezért ő maga is „újraéleszti” mindazokat a jeles irodalmárnőket, akiket olyan könnyelműen elfeledtünk.

A magyar irodalomtörténet számtalan elhomályosult női életmű tárháza. Ezek a múltbéli nők sem az irodalomtörténetben, sem a tankönyvekben nincsenek megemlítve. Mi ez, ha nem ordas diszkrimináció? Nem engedem, hogy ez így legyen – határozott Menyhért Anna, és exhumálni kezdte a magyar irodalomtörténet száraz rögei alatt porladó „szépnemet” (hogy az egyik legjelentősebb nőcsábász zengzetes szavával éljünk, aki egyébként maga is az emancipáció mellett kardoskodott).

A legújabb kötet Erdős Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czóbel Minka, Kosztolányiné Harmos Ilona, Lesznai Anna munkásságát mutatja be. A feministák bibliájaként funkcionáló mű a nem elkötelezett női szemszögű olvasóknak is izgalmas olvasmány lehet. A sokáig árnyékban (olykor író férjeik árnyékában) élő nők saját jogon lépnek a fényre. Én Erdős Renée-re hívnám fel elsősorban a figyelmet, akit Clara Royer regénye kapcsán már említettem. Erdős volt a magyar irodalomtörténet egyik legellentmondásosabb asszonya. Sokféle vonzás: szerelem, vallás, identitások között vergődött. Boldogtalan volt, egyszer kicsapongó, léha, igéző, máskor fagyos, zárdaszűz. Zsidó és katolikus. Ellenségei az antiszemitizmus bélyegét is rásütötték, alaptalanul. Menyhért Anna elárulta nekem, hogy évek óta egy regényen dolgozik. A készülő mű Erdős Renée életét beszéli majd el.

N. V. K.

A FANTÁZIA SZABAD UTAZÁSA

Berg Judittal beszélget Németh Ványi Klári

Könyveit sokan olvassák. Felnőttek, gyerekek egyaránt. Az író anyai és apai ágon is rendelkezik zsidó gyökerekkel, de erdélyi, sváb, sőt svéd felmenői is akadnak. Egy nyári egyetemi kaland keretében, hebraisztika szakos barátnője vezetésével bejárta Izraelt. Ekkor ismerte meg a zsidó vallást és kultúrát. Bár azt nem tudja, hogyan kell mesélni, mert szerinte mindenki saját lelke, tapasztalata és vérmérséklete szerint mesél, arról meg van győződve, hogy rosszkedvvel, félszívvel nem szabad belevágni a mesemondásba. Ezt a műfajt csak tiszta szívvel, teljes odaadással lehet csinálni. Talán ez a titka annak, hogy Berg Judit neve lassan egyenlő a mesével.

Fotó: Kenéz Kira

– Egyik hőse, Rumini rágcsáló. Nem fél az egerektől?

– Nem. Általában nem félek az állatoktól. Még a New York-i metróban látott patkányokat is inkább érdekesnek találtam. Egyedül a darazsaktól ugrik görcsbe a gyomrom, főleg amióta idén nyáron a gyerekeimmel együtt belekeveredtem egy darázsrajzásba, és néhány perc alatt mindannyian több csípést szereztünk.

– Ki mesélt önnek először?

– Meséltek a szüleim és a nagypapám is, aki nyugdíjas korában kanyarbíró volt az ügetőn. Apu mindenféle fantázia szülte lényről mesélt, a nagypapám állatokról. Anyu sokat olvasott könyvből is, negyediktől pedig én magam is faltam a könyveket. Nagyon szerettem a népmeséket, Erich Kästner írásait, a Pöttyös-könyveket, a Delfin-könyveket, és a kalandregényeket. Nagy kedvencem volt Mándy Iván *Robin Hood*ja és Jan Terlouw-tól a *Kiből lehet király?* Ezeket legalább egy tucatszor elolvastam. Később jöttek a Dumas-könyvek, Ende, Arthur Ransome írásai, de általános iskolában szívesen olvastam Mikszáthot, Jókait, történelmi regényeket és Rejtőt is. Gimnazista koromban pedig kitágult a világ a drámairodalom, a költészet, a külföldi nagyregények és kortárs írók irányába is.

– Ha nincs Lilla lánya, akkor mesék sem születnek?

– Világéletemben szerettem meséket, történeteket kitalálni. Ha Lilu később született volna, vélhetően elvé-

AZZURI LEGÉNYEK
FUTBALL ÉS ZSIDÓSÁG

Magyar futballtörténeti előadássorozat Weisz Árpád emlékére a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület szervezésében, dr. Szegedi Péter történész előadásában, a Bálint Ház Macesz-Gombóc termében csütörtöki napokon este 6 órától.

Előadássorozatunkban szeretnénk emléket állítani a Holokauszt magyar labdarúgó áldozatainak, valamint az Olaszországban futballozó magyar labdarúgóknak és az ott dolgozó trénereknek.

FEBRUÁR 27. CSÜTÖRTÖK, 18:00 ÓRA
Szegedi Péter: Bécs–Brünn–Brooklyn
A zsidó futball aranykora az 1920-as években

MÁRCIUS 27. CSÜTÖRTÖK, 18:00 ÓRA
Szegedi Péter: Muskeljudentum
Fejezetek a cionista sportmozgalom történetéből

HELYSZÍN: **Bálint Ház** (Macesz-Gombóc terem)
PONTOS CÍM: **Budapest VI. ker., Révay utca 16.**
Belépődíj egy alkalomra: 600 forint

TOVÁBBI INFORMÁCIÓ:
www.mazsike.hu
www.facebook.com/mazsike1988

SZABAD ZSIDÓ TANHÁZ
Előadássorozat a Mazsike és a Szombat folyóirat szervezésében

OROSZOS HANGULATBAN

Barangolás az orosz zsidó film történetében: Dr. Bárdos Judit filmesztéta és Dr. Geréb Anna filmtörténész előadásában, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület szervezésében, a Bálint Ház és a Szombat folyóirat támogatásával.

- Történelmi háttér, a zsidó lét sajátosságai az Orosz Birodalomban;
- Téma-meghatározás – orosz-szovjet értelmezésünk: „Meddig zsidó film az orosz film?";
- A zsidó-téma története az orosz filmben

A következő előadás időpontja:
2014. február 12. szerda, 17:30 óra
További dátumok, szerdai napokon, 17:30 órától:
március 12., április 2.

[helyszín]
Bálint Ház (Gombóc terem)
Budapest VI. ker., Révay u. 16.
Belépődíj egy alkalomra 700 Ft.

geztem volna a színművészetin a dramaturg szakot, mert ez volt a nagy vágyam húsz-egynéhány éves koromban. Akkoriban (magyar–angol szakos egyetemistaként) gyerekszíndarabokat írogattam, és gyerekszínházzal szerettem volna foglalkozni. Így viszont a mesék felé terelődött a figyelmem, és viszonylag nagy kerülővel, mostanában tértem csak újra vissza a drámához.

– Visszatért és kipróbálja magát más műfajban is. Felnőtteknek is ír majd?

– Rumini színdarabom sikere visszaterelt korábbi, dráma iránti rajongásomhoz. Éppen mostanában készülök felnőttszíndarabok írására, emellett tervezek egy felnőttkrimit is. Verseket is írogatok néha, de szigorúan csak saját magam számára. Élvezem, amikor új területen próbálhatom ki magam.

– Nagyon nehéz gyerekeknek írni. Mi a titka annak, hogy könyvei lebilincselik a kicsiket?

– Nagyon szeretem a gyerekeket, és érzem, értem, tudni vélem, mi érdekli őket. A saját négy gyerekem is mindennapi ötletforrást jelent, de tisztán emlékszem kiskori merengéseimre is, jól tudom, milyen jellegű könyvek, mesék, kalandok kötöttek le kislányként. Ezenkívül nagyon komolyan veszem a meseírást. A mese nem „csak úgy" születik, nem holmi melléktermék, hanem a kicsi, még nem felnőtt emberek számára maga az irodalom, a szellemi kaland, a fantázia szabad utazása. Ezt nem szabad félvállról venni!

– Mi a jó mese lényege?

– A jó mese önmagában hordozza a világot. Lehet azonosulni valamelyik szereplőjével, vagy legalábbis nagyon meg lehet szeretni, és az olvasó ráismerhet benne a saját életének valamely részletére. Ez a részlet lehet akár egy jellegzetes helyszín, vagy a tárgyi környezet, de lehet szimbolikus esemény, küzdelem, konfliktus, vagy akár egy életérzés, meghatározó vágy, félelem, avagy felfokozott érzelem. A jó mese úgy vezet el ismeretlen világokba, ismeretlen vidékekre és ismeretlen szereplők közé, hogy közben az olvasó végig találhat benne kapcsolatot önmagához, a saját életéhez, nehézségeihez, dilemmáihoz. Nem véletlen, hogy a népmesékkel gyógyítani is szoktak, és néhány ügyesen, rafináltan megírt történet akár átmeneti függőséget is okozhat.

– Kevés gyerekeknek szánt kiadvány születik hazánkban a holokausztról. Nem akar erről írni?

– Hiszek abban, hogy minden író megtalálja azokat a témákat, történeteket, amelyeket éppen neki kell elmesélnie. Bár fontosnak tartom, hogy a holokausztról is szóljanak mesék, gyerekeknek készült írások, én magam biztosan nem vállalkozom rá. Szerencsére az én családomat csak nagyon kis részben érintette a holokauszt, így nincsenek olyan erősen belém ivódott képek, történetek, amelyek birtokában hitelesen és igazán jól tudnék írni erről a témáról.

NEVETÉS, SÍRÁS, ÍRÁS

Fotó: Dani Duch

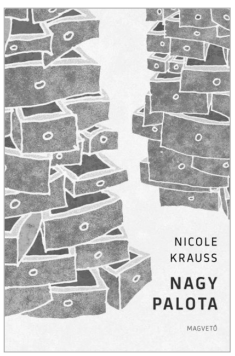
Leopold Gursky, halni készülő öregember Slonimból és Alma Singer, New York-i kamaszlány első és utolsó találkozása történet a történetben. Gursky sok évvel ezelőtt ott hallott hegedülni egy lányt, őt is Almának hívták. Később a fiatal, szerelmes Leopold Gursky papírmadarakból nyakláncot készített Almának, majd Amerikába küldte a lányt, hogy férjhez adja máshoz.

Nicole Krauss örvénylő világától nehéz szabadulni. Igaz, meg kell küzdeni azért, hogy sorai magába szippanthassanak. A mítosz, a történelem, az emlékezet és az emberi lélek legmélyebb rejtekeiből építkezik. Regényei, mint az ódon, titkos fiókokat rejtő íróasztal – *Nagy Palota* –, ami Budapestről indul világgá, hogy újra rátaláljon gazdájára. És vele együtt jönnek azok a tárgyak is, amiket a vészkorszak idején elloptak, összetörtek, megsemmisítettek, ahogyan az egykori otthonokat is. A Nagy Palota metafora, számtalan jelentéssel bír. Nők és férfiak monológjai fonódnak össze benne.

Krauss figurái általában írók, irodalomprofesszorok, műfordítók. Prózáján érződik a költő. Egy öregember fehér haja, szélfújta pitypang, a száj sarkában megbúvó mosoly, a rothadó avar illata, a sivatag neszei mind a finom lírikusról tanúskodnak. Ennek ellenére nem csak bölcsészhallgatóknak való – sokkal inkább az értő olvasónak, aki megtalálja Ariadné mondabeli fonalát a „szöveg labirintusában". Krauss különböző visszatérő motívumok képében kezünkbe adja azt a bizonyos fonalat, hogy ne tévedjünk el a regény útvesztőiben.

A szerelem története szerzője tudatosan említi Borgest, sok más íróval együtt. Nekik szintén jelentős szerepük van művében. Iszaak Babel és Franz Kafka megidézésével a megsemmisített hajdan virágzó kelet-európai és orosz zsidó kultúrát kelti újra életre, építi be történetébe. A regénybeli Slonim, a hajdani stetl, hol orosz, hol lengyel fennhatóság alatt állt, a könyvben lengyel városként szerepel, jelenleg Fehéroroszországhoz tartozik. *„…itt élt egyszer egy fiú egy házban, a mező túloldalán pedig egy lány, aki már nem létezik."* Slonimból egy diakocka maradt, amit Leopold Gursky, a hajdani fiú, születésnapján újra és újra megnéz, hogy visszasírja magát a múltba, mert ott akar maradni, ami lehetetlen. *„Egy sárga ajtós ház, a mező szélén. Ősz vége van. A fekete ágak közt az ég narancssárga, aztán sötétkék lesz. A kéményből fa füstje száll, és az ablakon át szinte látom, ahogy anyám az asztal fölé hajol. A házhoz futok".*

Krauss több interjújában említést tesz magyarországi gyökereiről. A *Könyves Magazin*nak így mesélt: „A nagyapám egy kisvárosban született, négy-órányira Budapesttől. 2005-ben, mikor utoljára meglátogatta a szülővárosát, elkísértem. Van ott egy kicsi zsidó temető, amelyet barbár módon feldúltak a háború alatt. Minden látogatása alkalmával visszatért ide, hogy megnézze, áll-e még a temető. Mikor nagyapám körbevezetett a városon, elámultam, milyen aprócska ez a hely, olyan, mintha maga is fikció lenne. A semmi víziója. Itt a semmi, ahol egykor a zsinagóga állt. A semmi, ahol a háza volt. (…) Bár a nagyszüleim különböző helyről származnak, ez az egyetlen város, ahol én is jártam. Az is elég elképesztő, hogy van egy nagyapám, aki olyan nyelven beszél, amelyet senki sem ért. (…) De a nagyapám csak akkor mesélt Magyarországról, mikor kérdezgettem."

Tárkány és Slonim valóság és képzelet határán állnak. A regénybeli helyszín mindkettőből őriz néhány halvány tollvonást. Ha kinyitjuk a könyvet, rögtön az első oldalon az író nagyszüleivel találjuk magunkat szembe. „Nagyszüleimnek, akik az eltűnés ellentétére tanítottak." Krauss nem beszél a holokausztról. A holokauszt nála a hiány, az üresség, ami a valami után maradt. Mi az eltűnés ellentéte? Megmaradni, tovább élni, nyomokat hagyni, emlékezni és emlékeztetni. Megsemmisített világokat újrateremteni szavakkal. Nicole Krauss regényei ezt teszik.

Németh Ványi Klári

„AZ NEKEM KÍNAIUL VAN, HOGY IGYUNK MEG MUNKA UTÁN EGY SÖRT”

Októberben jelent meg a Jónás Vera Experiment első lemeze. Jónás Verával a lemezről, zsidóságról, külföldről, származásról beszélgettünk.

– Milyen érzés, hogy van egy igazi, színes-szagos, egész estés stúdióalbumotok?

– Nagy dolog. Határozott lépés a karrieremben és a felnőtté válásomban is. Ez az első nagylemezem, volt ezelőtt két kislemez, ami teljesen más történet. Ez egy egységes koncepció alapján lett összerakva, és sokkal nagyobb hangsúly került a részletekre. A hangzásvilág is részletesebb és teljesebb lett. Alapvetően elmozdultunk az eddigi hangzástól, ami intimebb, tompább, kerekebb volt. Kinyíltunk, élesebbek, karakteresebbek lettünk.

– Visszajelzéseket kapsz?

– Direkt szakmai visszajelzést szerencsére egyre többet, de folyamatosan nő a közönségünk is. Moldvai Márk volt a producer, aki nagyon tapasztalt. Kevés embernek adok annyira a véleményére, mint az övére. Mélyen érintett mindig, mikor nem tetszett neki valami, ami nekem igen. Azon kellett erősítenem, amit egyébként is folyamatosan próbálok csinálni: vállalni magam, megismerni magam, de közben folyamatosan nyitni. Eleinte akadály volt, hogy én nem értek annyira a technikához, amit a stúdiómunka alatt használnak. Olyanokat mondtam, hogy ez indulhatna delfinhanggal, az legyen kutyás. A *Kiss and Tell* vokáljáról például mindig az jut eszembe, hogy egy zöld füves dombon áll egy birkanyáj, minden birka egyszerre béget, és közben fújja a szél a szép, fodros-bodros szőrüket. Valahogy átment az információ.

Zöld füves dombon áll egy birkanyáj.

– Zenéltél, tanultál külföldön is. Ez az album azt jelenti, hogy most hazajöttél?

– Az elmúlt egy évben legalább tizenötször ültem repülőn. Gyerekkorom óta sokat utazom, a jövőmet is így képzelem el. Három évig Londonban tanultam, egy éve Amerikában turnéztunk egy nemzetközi zenei programmal, most is ingázom London és Budapest között. Másrészt viszont bosszantó is tud lenni, mikor mindig mindenki azt kérdezi, „Te most itthon vagy?” „Hazajöttél?”. Mostanában meg, mikor azt válaszolom, hogy hazajöttem, csináltam egy lemezt, azt kapom: „Ja, hazajöttél? Lemezt csinálsz itthon? Minek?” Nem jöttem haza, de soha nem is mentem el – életterünk Európa, európaiak vagyunk. Közben persze értem is ezeket a kérdéseket, és én is kérdezek ilyeneket másoktól. Szerintem jellemez minket, a generációnkat, hogy ezek releváns kérdések.

– Hány zenekarban játszol rendszeresen?

– Londonban vagy egy zenekarom, a Pyjama Sessions, és zenélek még szólóban és duóban is a zenekar basszusgitárosával. Ezenkívül állandó vendég vagyok egy ottani zenekarnál, a Tonochrome-nál. Alapvetően énekesként, de sokszor azt kérik, hogy csak kísérletezzek az élő elektronikai cuccaimon, ami nekem szuper, ez nekem játszótér. Az itthoni zenekarom pedig a Jónás Vera Experiment, velük csináltuk a lemezt. Ez egy trió Csizmás Andrással és Dés Andrással.

– Milyen zene ez, amit a trióval csináltok?

– Én magamról azt szoktam mondani, hogy énekesdalszerző vagyok, a zenét meg experimentális popnak hívjuk.

– Mitől experimentális?

– Attól, hogy nem tudjuk, mi lesz a vége, mikor elkezdjük. Ezért szeretem annyira az élő elektronikát. Olyan, mint egy játszótér. A Tonochrome lemezfelvételén például beeresztettek engem egy stúdióba egy csomó ketyerével, és azt mondták, akkor most benyomjuk a piros gombot, te meg őrjöngj. Mindenkin rajta volt a füles. Mikor egy idő után fölnéztem, azt láttam, hogy öt srác áll körülöttem lefagyott arccal, és azon gondolkodnak, „Honnan kerítettük ezt az elmebeteget?”. Azt hiszem, akkor láttam meg, hogy van bennem ez a gitározgatós-popzenés vonal, de közben irtózatosan vonz ez a másik világ, amiben a hangom által kreálok valami nem evilági hangzást, amit nem tudok megfogni, még hasonlítani sem tudok semmi máshoz. Elvesztem a kontrollt, és ettől ekszтázisba jövök. Elszabadul bennem ilyenkor valami, teljesen el tudom engedni magam, ami jó, mert nem

használok tudatmódosítókat, alkoholt sem iszom. Az nekem kínaiul van, hogy igyunk meg munka után egy sört.

– Sokat mozogsz nemzetközi társaságokban. Szerinted hogy lát téged valaki, aki először találkozik veled?

– Mindig azt mondják, hogy nagyon energikus, nagyon lendületes, nagyon tudja, mit akar. Én úgy érzem, sok bizonytalanság van még bennem, de van egy nagyjából kiforrott személyiségem, aminek az egyik alapvető mottója a kíváncsiság – más emberekre, kultúrákra. Fontos, hogy tudjuk, kik vagyunk, de közben mindig hagyjunk nyitva egy ajtót az újnak. Nehéz és körülményes dolog a megértés, az együttérzés, de valahol itt rejtőzik a béke kulcsa.

– Mit mondasz magadról, mikor bemutatkozol?

– Magyar vagyok Budapestről, Londonban tanultam. Sokat utazom.

– Azt nem mondod, hogy zsidó vagy?

– Nem, azt nem.

– Nem fontos?

– Nem meghatározó. És talán előbb vagyok magyar, mint zsidó.

– Fontos neked a vallás valamilyen szempontból?

– Ez összetett kérdés. Évekig jártam Szarvasra és dolgoztam a Haver alapítványnál is, de hogy ezek az élmények mennyiben köthetők magához a valláshoz, és mennyiben a közösséghez, ez számomra is talány. Sokat tanultam a zsidó közösségben, de valamiért mégsem a vallás szó ugrik be elsőre. A magam rendje szerint vallásos vagyok, hiszek Istenben. Hiszek abban, hogy nem mi egyedül teremtjük a közegünket, hanem van fölöttünk valami, vagy valaki, aki vigyáz ránk. Próbálok a jóra törekedni. Azért nem akarom megmondani, hogy miben hiszek, vagy minek vagyok a tagja, mert a spiritualitás középpontja számomra a szeretet, a tisztelet, a megbecsülés, a jóság, a tisztaság, az együttérzés. Jézus is ezt mondta, Mohamed is, Buddha is, és természetesen a zsidó tanítások is erre ösztönöznek. Megpróbálok annyi szeretetet, annyi elfogadást, annyi jóságot közvetíteni, amennyit tudok. Ez nem mindig megy, de ezért nem lököm le magam a lépcsőről bűntudatomban. Nem mindig tudjuk, mivel teszünk jót. A lényeg az, hogy fontosabbnak tartom az üzenetet, mint a köré szerveződő intézményt. Persze tény, hogy tinédzser koromban szinte csak a Bálint Ház és környéke volt a szabadidőm helyszíne, ragadt rám ez-az, sose tagadom, sőt büszke vagyok a gyökereimre.

– A zsidóság mit jelent neked?

– Egyfajta láthatatlan kötelék, ami érdekes módon mindig megjelent, akárhol jártam a világban. Kapcsolódási pont, közös téma. Tíz éve mindig böjtölök Jom Kippurkor, bárhol is vagyok. Tavaly Amerikában turnéztam éppen a OneBeat programmal, ahol másokkal együtt vészeltük át ezt a napot, nagy élmény volt. Mindemellett zsinagógába nem járok, bár tinédzserként viszonylag rendszeresen jártam sabatolni. Apukám oldaláról vagyok zsidó. Ő semmilyen szokást nem tart, az identitásában viszont fontos szerepet játszik, hogy zsidó, hogy a szülei, nagyszülei hogy éltek, milyen szokásokat tartottak, és persze, hogy miket éltek át. Mesél néha a gyerekkori élményeiről, például, hogy a családban hogyan tartották az ünnepeket. Zsidó temetőben vannak a rokonaink, köveket rakunk a sírokra. Meg szokta jegyezni, hogy ez az ismerős zsidó, meg az a szomszéd is az. Nem jelent semmit, se pró, se kontra, csak mint egy közös társaság.

– Szeretnéd továbbadni mindezt a gyerekeidnek?

– Igen. Nem lesz titkolózás, ami nálunk volt gyerekkoromban. Mikor megkérdeztem, hogy „Mi az a nyakadban, kutya?” azt felelte, „Igen, az”, holott egy „chai” volt az. El fogom vinni zsinagógába a gyerekeimet, elmondom nekik, hogy miért böjtölök, de közben szeretném nyitva hagyni nekik az utakat, hogy lássák, az lesz belőlük, amik akarnak lenni.

Mi az
a nyakadban,
kutya?

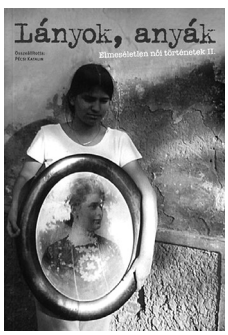
Herner Máté

„NINCS EGY GYEREKKORI FOTÓ, NINCS EGY CSORBA BÖGRE…”

Lányok, anyák – Elmeséletlen női történetek II.
Novella Kiadó, 2013, 295 oldal

Látni, láttatni, hallgatni majd elmesélni az emlékezés prizmáján átszüremlő eseményeket, mielőtt eltűnnének a „hallgatások és elhallgatások útvesztőjében”– ez a célja a *Lányok, anyák* kötetnek, amely folytatása a *Sós kávé* című, 2007-ben megjelent antológiának. Mindkét kötet szerkesztője és összeállítója Pécsi-Pollner Katalin, aki az *Esztertáska Zsidó Női Szellemi Műhely* által 2002 óta gyűjtött elmeséletlen női történeteket gondozza rendületlenül.

Adoptált Újmamák és Műanyák.

Az *Elmeséletlen női történetek*ben nők írnak nőkről másfajta narratívában, mint a férfi szerzők, félresöpörve a holokauszt reprezentációjának férfiak alkotta irodalmi (és nem csak irodalmi) toposzait. Mert az egész a részletekben rejlik, meg a körülöttünk lévő dolgok lelkében. Itt nem a történelemkönyvek valósága vagy nagyszerű írók kánonná vált ábrázolásmódja tükröződik, hanem mindezeknek egy hiányzó szelete: csak egy nő tudja úgy meglátni a kiszolgáltatottságot, elesettséget másokban és magában; a kopaszságot, ruhátlanságot, cipőtlenséget, vagy a terhes lányt, akire a gázkamra vár – mint ahogy ezekből az emlékezésekből kirajzolódik. Új megközelítés a memoárokban a személyes hang, különösen a női összetartásról (békeidőben talán alig létezik) és a szimbolikus testvériségről, ami a kollektív megalázottságból fakadt.

A nők ritka emlékezőtehetségén keresztül minden megidéződik, felidéződik.

A 2013-ban kiadott *Lányok, anyák*ban három nemzedék sorait olvashatjuk. A *Sós kávé*hoz képest eltolódnak az arányok a második és harmadik generáció javára. Lányok szemszögéből látunk anyát, testvért, nagyanyát, átörökített szorongást, elmesélt szenvedéseket vagy sokatmondó, lidércnyomással terhelt csendet. „Hivatásos” írónők és író nők ragadtak tollat a világ tájairól: a könyv műfajilag változatos, a cselekménycentrikus leírások, visszaemlékezések mellett találunk esszé jellegű írást, verset, naplórészletet, párbeszédet anya és lánya között. Ami a leginkább drámai sűrítésű az talán három, Izraelben élő „mesélő” videóra vett életinterjú töredéke, melyek papírra vetve megelevenednek.

A *Lányok, anyák* kötet három nagyobb fejezetre strukturálódik: az első „A dolgok valódi volta...” a zsidó életet és szenvedést summázza a többi történet kereteként, beleszőve a holokauszt árnyait az elbeszélt alak(ok) köré, de nem a narrátorok saját tapasztalataként. A második fejezetben – „Mi azonban ott voltunk!” – a holokauszt-túlélők közvetlen „élményeit” olvashatjuk: testközeli karcolatokat a gettóról, Duna-partról, bujkálásról, deportálásról, lágerekről. Ez az antológia esszenciális része: a (női) traumát ábrázolja az összetartás igényével, amikor a családi kötelékek megerősödtek és az elhunyt testvérek helyett (mellett) feltűntek az ötös sorokban és a vigasztalan szürke padlós barakkokban a lágertestvérek. Birkenau sártengerében az emberség jelentette a fénysugarat. A lágertestvériség egy életre szólt.

A harmadik fejezet: „A vágyak kortalanok, a szenvedés is” a trauma átöröklődéséről szól, mely ott lappang minden második, sőt harmadik generációs túlélőben, a harmonikus vagy problematikus anya-lánya viszonyban, a megfogalmazhatatlan hiányban (hová lettek a hozzátartozóink?): az elhallgatásban, a „hazugságokban”. A holokauszt „utórezgései” színesek: felemelővé vagy kényszeredetté és távolságtartóvá tehetnek egy anya-lánya kapcsolatot, láthatunk egy anyát lélegzetelállítóan talpraesett hősnek, vagy megfejthetetlen lénynek, aki nem tud szeretetet adni, sőt bűnei vannak a lányával szemben. (De ne ítélj! Az elmeséletlen – elmesélhetetlen emlékek, a kibeszéletlen fájdalmak szétzilálják a személyiséget.) Ám az adoptált Újmamák és Műanyák se maradnak ki a kötetből, ahogy azok a kérdések sem, hogy mit lehet kezdeni anyák és nagyanyák traumáival, szorongásaival.

Szarka Zsuzsanna